

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Liever geen vreemdelingen: Discriminatie bij de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam in de achttiende eeuw

Ockerse, Bowi

Citation

Ockerse, B. (2022). *Liever geen vreemdelingen: Discriminatie bij de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam in de achttiende eeuw*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

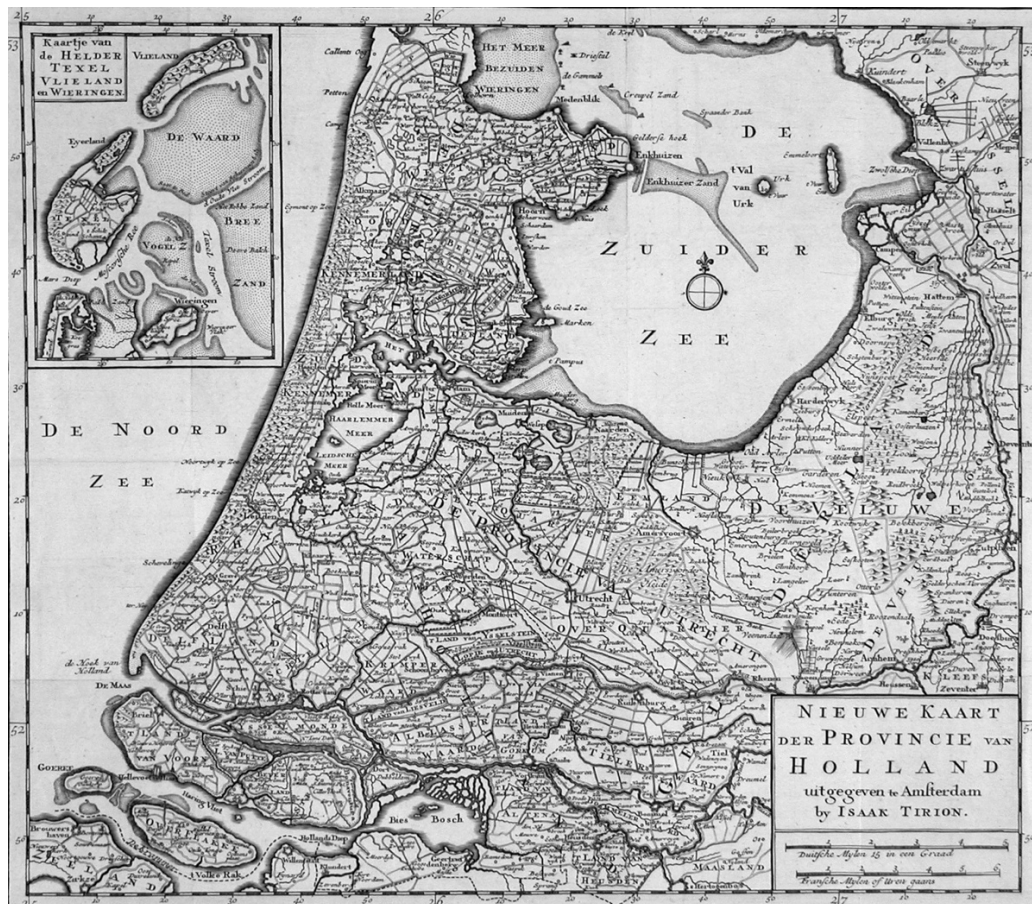
License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3454192>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Liever geen vreemdelingen

Discriminatie bij de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam eind achttiende eeuw

Afbeelding 1 Kaart van Holland 1739 (Archief Rotterdam J. Bonk)

Bowi Ockerse

Emailadres: b.ockerse@hotmail.com

Studentnummer: s1860216

Universiteit Leiden

Faculteit der Geesteswetenschappen

Master Governance of Migration and Diversity (Geschiedenis)

Begeleider: dr. M.P.C. van der Heijden

Datum: 14-08-2022

Woordenaantal: 17.912

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Terminologie	4
Historiografie.....	5
Bronnen en methode.....	12
Hoofdstuk 1: De steden Schiedam en Rotterdam in de achttiende eeuw.....	15
1.1. Holland	15
1.2. Schiedam	17
1.3. Rotterdam	21
1.4. Overeenkomsten en verschillen tussen Schiedam en Rotterdam	25
Hoofdstuk 2: Stedelijke rechtspraak en straffen.....	27
2.1. Rechtspraak	29
2.2. Andere instituties over rechtspraak	31
Hoofdstuk 3 De rechtspraak in Schiedam en Rotterdam	34
3.1. Algemene kenmerken van de delinquenten.....	34
3.2. Delicten van de delinquenten	45
3.2.1. Diefstal en oplichting	46
3.2.2. Overig punten bij de delicten	47
3.2.3. Ogepakte delinquenten	49
3.3. Opgelegde straffen	51
3.4. Vergelijking Schiedam en Rotterdam	57
Conclusie	59
Discussie.....	60
Primaire bronnen	61
Literatuurlijst	62

Inleiding

‘Dat zij gevangene van seeker persoon alhier, op een bedriegelijke wijze een paar zilvere schoengespen geleend. Dezelve in de bank van leening alhier verpand. En daar voor vier guldens heeft ontvangen’.¹

Bovenstaand citaat is afkomstig uit het archief van Schiedam. Het betreft een omschrijving van de misdaad die Jenneke Jeukens heeft begaan in 1800. Jenneke kwam oorspronkelijk niet uit Schiedam maar uit Dordrecht en was een migrant in de stad. Voor het gepleegde delict heeft zij de volgende straf gekregen: acht dagen verblijven in besloten hechtenis op water en brood en voor tien jaar verbannen uit het gewest Holland. Uiteraard verschenen er niet alleen migranten voor de rechtbank in Schiedam in de achttiende eeuw maar ook Schiedammers zelf. Dit geldt tevens voor de stad Rotterdam waar een verscheidenheid aan delinquenten verschenen voor de rechtbank tussen 1790 en 1802. Hierbij is het interessant om te kijken of de verschillende delinquenten ook verschillende straffen kregen voor hetzelfde delict en of er verschillen zijn tussen de buursteden. Oftewel, was er sprake van discriminatie in Schiedam en Rotterdam door de rechtbank. De vraag die hierbij centraal staat is: *In hoeverre werden vreemdelingen gediscrimineerd door de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam van 1790-1802?*

De keuze voor een vergelijking tussen de steden Schiedam en Rotterdam is ontstaan wegens de minder aanwezige economische stagnatie in beide steden in de achttiende eeuw. Vanaf eind zeventiende eeuw ging het slechter met de economische positie van Holland en het ervoer een stagnatie. Dit had een aantal oorzaken. Ten eerste was sprake van een ingewikkeldere toegang tot de exportmarkten door de toegenomen concurrentie met andere Europese landen op het gebied van handel. Dit resulteerde in toenemende protectionistische maatregelen per land. Hierbij aansluitend volgt het tweede punt, namelijk dat Holland lastig zijn handelsbelangen kon verdedigen. Ten derde kwam de technische innovatie die de eeuw daarvoor bloeide ten einde. Tot slot waren de kosten voor arbeid opgelopen waardoor werkgevers minder personeel aan konden nemen want dat zou een lagere winst betekenen. Dit stimuleerde de werkgevers niet om nieuwe producten te ontwikkelen of op zoek te gaan naar nieuwe handelsmogelijkheden omdat het te risicovol was.² Bovenstaande doet vermoeden dat

---

¹ Processtukken 1723-1811, nr. 87, Gemeentearchief Schiedam, Archief van de Gerechten van Schiedam, inv. nr. 454

² K. Davids en M. 't Hart, *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011) 65-66.

de stagnatie drastisch was, maar het was minder zwaar dan initieel werd verwacht doordat de steden in Holland een buffer hadden opgebouwd.³ Ondanks dat de stagnatie meeviel was er sprake van een de-urbanisatietrend in de steden van Holland. Dit gold niet voor Schiedam en Rotterdam, want zij maakten deel uit van twee van de vier steden die nog steeds een bevolkingsgroei kenden en minder last hadden van de economische stagnatie.⁴ Dit neemt niet weg dat armoede voorkwam in de steden wat in hoofdstuk 1 naar voren wordt gebracht. Migranten trokken nog steeds wegens de hoge werkgelegenheid naar beide steden. Juist door deze sociaaleconomische overeenkomsten is het interessant om Schiedam en Rotterdam met elkaar te vergelijken. Het is daarbij de enige grote overeenkomst die de steden hebben. Schiedam was en is een stuk kleiner dan Rotterdam waardoor houdingen van inwoners tegenover de nieuwkomers mogelijk verschilden van elkaar. De komst van de vreemdelingen naar de steden toe had uiteraard een impact op de bevolking. Om te onderzoeken of er sprake was van discriminatie naar vreemdelingen toe wordt er gekeken of zij anders werden behandeld dan de inheemse bevolking zodra zij een delict hadden gepleegd.

Deze scriptie is een uitbreiding van een eerder onderzoek verricht voor het vak *Tolerante Republiek* aan de universiteit in Leiden. Voor dat onderzoek werd gekeken of vreemdelingen in Schiedam werden gediscrimineerd voor de rechtbank. Hieruit kwam dat aan de ene kant sprake was van discriminatie aangezien de groep vreemdelingen samen vaker werden opgepakt dan Schiedammers zelf. Ondanks dat de vreemdelingen een minderheidsgroep vormden werden zij zo alsnog vaker opgepakt. Aan de andere kant was geen sprake van een oververtegenwoordiging van vreemdelingen zodra de groep niet-gevestigden en migranten los van elkaar werden bekeken. Zodra migranten langer bleven konden zij stadsrechten ontvangen en eigen kerken, wees- en ziekenhuizen stichten. De eindconclusie hierbij was dat zodra vreemdelingen langer bleven en gevestigd waren de tolerantie toenam en de discriminatie afnam.⁵ Er is hiermee overlap met het eerdere onderzoek waardoor sommige informatie wordt herhaald, maar in deze scriptie is het verder uitgebreid. Het nieuwe onderzoek wordt namelijk vergeleken met de stad Rotterdam. Tevens zijn extra gegevens toegevoegd zoals informatie over de Schiedamse delinquenten en is meer literatuur gebruikt dan voor het eerdere onderzoek. Zodoende kan er een andere conclusie uitkomen dan initieel wordt verwacht. Omdat het een verlening is van een eerder onderzoek is

---

³ Davids en 't Hart, *De wereld en Nederland*, 53.

⁴ J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 88.

⁵ B. Ockerse, *Jeneverstad Schiedam. De toenemende migratie in Schiedam aan het einde van de achttiende eeuw* (Werkstuk Geschiedenis UL, Leiden 2019) 19-21.

dezelfde tijdsperiode aangehouden. Voor de periode werd enerzijds gekozen omdat juist in die periode de jeneverindustrie in Schiedam aan het groeien was, waardoor de stad welvarender werd en bleef groeien. Anderzijds is die periode gekozen wegens praktische overwegingen. Het rechtsarchief van Schiedam is vrij beperkt en deze tijdsperiode bood de meeste zaken. Voor een toevoeging van een latere periode is niet gekozen door de veranderende wetgeving en politieke omstandigheden in Nederland. Overigens is het voor Rotterdam een prettige tijdsperiode aangezien de stad tevens een uitzonderingspositie had met een groeiend bevolkingsaantal en stabielere economie in vergelijking met andere steden in Holland.

De hypothese is dat beide steden vergelijkbaar zijn omtrent discriminatie voor de rechtbank en dat er inderdaad sprake was van discriminatie naar vreemdelingen toe doordat zij vaker voor de rechtbanken verschenen en zwaardere straffen kregen. Deze hypothese is met name gebaseerd op het eerder verrichtte onderzoek maar ook op de gebruikte literatuur. Ondanks dat er geen eenduidig antwoord te geven is op de vraag of migranten werden gediscrimineerd door de rechtbank, halen de meeste auteurs het argument aan dat er wel degelijk sprake was van een vorm van discriminatie naar vreemdelingen toe of van een andere behandeling. Dit komt niet enkel omdat zij vreemdelingen waren, maar ook omdat zij een minderheidspositie innamen op het gebied van bijvoorbeeld sociale status, afwijkende gebruiken en religie. Deze andere behandeling en discriminatie werd met name veroorzaakt door de groter wordende groep armen; wat ook het geval was in Schiedam en Rotterdam ondanks dat het economische nog voorspoedig ging. Dit wordt verder besproken en toegelicht bij de historiografie en in het volgende hoofdstuk.

Terminologie

In deze scriptie komen een aantal termen steeds terug die nadere toelichting nodig hebben. Om te beginnen met de term migrant. Tegenwoordig hangt er een andere betekenis aan het woord migrant dan in de achttiende eeuw. In de achttiende eeuw zijn het personen die vertrekken uit hun geboorteplaats om op een andere plek te verblijven voor een langere tijd of permanent. Dit betreft niet enkel geografische mobiliteit over grenzen maar ook mobiliteit tussen steden. In de achttiende eeuw werd een persoon uit een andere stad gezien als migrant omdat zij niet de stadsrechten bezaten van die stad.⁶ Naast de term migrant komt de term niet-

---

⁶ H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en Gaan. Immigratie en Emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 16.

gevestigde voor. Niet-gevestigden waren personen die rondtrokken zonder een vaste woonplaats te hebben. Niet alle niet-gevestigden hadden geen vaste woonplaats want zij konden ook rondtrekken voor werk, zoals personen die in het leger zaten of werkten als handelaar.⁷ Daar tegenover stond de groep gevestigden, dat was het respectabele deel van de Nederlandse bevolking met een vaste woonplaats.⁸ Zodra de migranten en niet-gevestigden samen worden gevoegd en als één groep worden bekeken, vormden zij de groep vreemdelingen. Hiervoor is gekozen omdat zowel de migranten als de niet-gevestigden nieuw in de stad waren, zonder stadsrechten en zodoende vreemdelingen waren voor de stadsbewoners.

Naast de terminologie omtrent de personen die worden onderzocht in deze scriptie is het tevens van belang om de term discriminatie uit te lichten. Discriminatie in deze scriptie is het bewust anders behandelen of achterstellen van personen op basis van hun afkomst. In deze scriptie gaat het dan om discriminatie jegens vreemdelingen voor de rechtbank.⁹ Verder is tolerantie een belangrijke term; het is een term dat samenhangt met discriminatie. Met tolerantie wordt in eerste instantie het relatief accepteren van andere geloofsovertuigingen bedoeld. Hier stond Nederland een lange tijd bekend om waardoor het aantrekkelijk was voor migranten om naar Nederland te trekken. Breder gezien echter is tolerantie het accepteren van andere meningen, gedragingen en minderheidsgroepen.¹⁰

Historiografie

Voor de totstandkoming van deze scriptie is gebruik gemaakt van diverse secundaire literatuur naast de primaire bronnen. Hierbij komen drie thema's terug: namelijk tolerantie, migratie en criminaliteit.

Deze scriptie sluit aan bij eerder geschreven literatuur over migranten die verschenen voor de rechtbank. Allereerst bij het artikel van Egmond waarin zij haar onderzoek toont naar een eventuele onderwereld in de vroegmoderne Republiek. Zij concludeert met het feit dat onderwerelden inderdaad bestonden in de Republiek maar dat dit geen aparte subculturen

---

⁷ F. Egmond, 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de Vroegmoderne Nederlanden', *BMGN- Low Countries Historical Review* 116:1 (2001) 1-33.

⁸ F. Egmond, 'Onderwerelden: Marginaliteit en misdaad in de Republiek', in: W. de Blécourt, P. te Boekhorst en P. Burke eds., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800: een historisch-antropologisch perspectief* (Heerlen 1992) 149-179.

⁹ College voor de Rechten van de Mens, 'Discriminatie uitgelegd' (2022) <https://mensenrechten.nl/nl/discriminatie-uitgelegd-12-08-2022>. 12-08-2022.

¹⁰ M. Gijswijt-Hofstra, 'Een schijn van verdraagzaamheid. Proeven uit vijf eeuwen Nederlands verleden', in: M. Gijswijt-Hofstra eds., *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 9-41.

waren. De eenheid van deze groep werd van buitenaf opgelegd en hierbij komt het onderscheid tussen gevestigden en niet-gevestigden naar voren dat gemaakt werd door de stadsbesturen in de achttiende eeuw. Dit onderscheid werd gemaakt om de groep controleerbaar te maken. Zo kreeg deze groep geen rechten en brachten zij juridische en sociale risico's voor zichzelf met zich mee. Een voorbeeld van belang voor deze scriptie is dat de niet-gevestigden geen rechtsbescherming kregen na een arrestatie en dat zij sneller opgepakt konden worden na een delict omdat zij geen stadsrechten hadden. Egmond voegt hier tevens aan toe dat deze groep anders berecht werd door de stedelijke rechtbanken dan de personen die geboren waren in de desbetreffende stad. Dit gebeurde namelijk op een extraordinaire wijze. De niet-gevestigden kregen volgens haar nooit een boete, maar eerder lijfstraffen, opsluiting of verbanning. Ter verklaring geeft zij het argument dat de steden angstig stonden tegenover de niet-gevestigden wegens toenemende armoede in de achttiende eeuw. Er was sprake van een onderlaag in de Republiek met verarmde personen.¹¹ Die angst kwam vanuit een terechte hoek omdat de armenkamers vol raakten en de inwoners daar zelf geen gebruik meer van konden maken. Door niet-gevestigden anders te behandelen kon het stadsbestuur grip krijgen op de situatie.¹² Koster en Reinke sluiten in hun artikel hierbij aan en stellen dat al in de vroegmoderne periode sprake was van een extra controle op vreemdelingen in West-Europa; met name door regulaties tegen landlopers en via armenwetten. Hierbij komt tevens kijken dat vooroordelen meespeelden in West-Europa ten aanzien van reizende personen, omdat zij sneller werden gezien als zwervers. Lokale gemeenschappen droegen de zorg voor de armen en wilden ten alle tijden voorkomen dat deze zorg overbelast werd door de nieuwe zwervers.¹³ De extra wetgeving en controle is iets wat hedendaags, ondanks dat het op een andere manier plaatsvindt, ook nog steeds speelt, zoals blijkt uit de studies omtrent crimmigratie. Crimmigratie is het samengaan van het strafrecht en beleid rondom migratie.¹⁴ Daarnaast stelt Schmidt dat er in de vroegmoderne tijd sprake was van een onderscheid in gevestigden en niet-gevestigden. Schmidt heeft een vergelijkend onderzoek verricht waarbij zij keek naar vrouwen voor de rechtbank tussen 1600 en 1810. Zij benoemt daarbij dat ondanks dat de steden open waren voor nieuwkomers, de stedelingen zelf meer beschermd werden op het gebied van armenzorg en arbeidsmarktpositie. Tevens konden de nieuwkomers

---

¹¹ Egmond, *Onderwerelden*, 149-179.

¹² J. Spaans, *Een wel verzorgde oude dag. Hofjes in de Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd* (Utrecht 2003) 5-7.

¹³ M. Koster en H. Reinke, 'Policing Minorities', in: A. Johansen en P. Knepper eds., *Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice in Europe and North America, 1750-1945* (Oxford 2016) 268-269.

¹⁴ A.H.M. van der Woude, J. P. van der Leun en J. A. Nijland, 'Crimmigration in the Netherlands', *Law & Social Inquiry* 39:3 (2014) 560-562.

minder gebruik maken van de onderlinge netwerken in de stad. Zodoende lijkt het een logische oorzaak gevolg relatie te hebben dat migranten de criminaliteit in gingen als overlevingsstrategie. Het blijft echter lastig om te onderzoeken of migranten daadwerkelijk harder werden gestraft dan niet migranten aangezien er met veel andere factoren rekening werd gehouden. Toch blijkt dat, voor de steden Leiden en Rotterdam, Leidenaren en Rotterdammers eerder een gevangenisstraf kregen en dat criminele migranten eerder verbannen werden.¹⁵ Spierenburg heeft hier een andere mening over. Volgens hem werd geen onderscheid gemaakt tussen gevestigden en niet-gevestigden bij de veroordelingen. Hij benoemt hierbij dat vaak gelijke straffen werden uitgedeeld en zodoende geen oververtegenwoordiging plaatsvond van niet-gevestigden en migranten in de rechtbanken. Deze conclusie trok Spierenburg naar aanleiding van zijn onderzoek naar publieke executies in Europa. Hij heeft hierbij vooral gekeken naar Duitsland, Nederland, Frankrijk en Engeland. Dit betekent dat andere straffen niet zijn meegenomen in de analyse.¹⁶ King heeft tevens onderzoek verricht naar dit onderwerp en keek naar de politie en de rechtbank in Londen tussen 1791 en 1805. Hieruit kwamen ongeveer 12.000 zaken. King bevestigt de conclusie van Spierenburg en stelt dat zodra er losse casestudies bekeken worden het inderdaad lijkt alsof niet-gevestigden en migranten in de achttiende eeuw gediscrimineerd werden door de rechtbank. Zodra echter een algemener beeld wordt geschetst, en zo de microgeschiedenis wordt losgelaten, blijkt geen sprake te zijn van discriminatie. Er was echter wel sprake van discriminatie tegen specifieke groepen zoals de Ieren.¹⁷ Omdat Spierenburg zich enkel baseert op publieke executies en King onderzoek deed naar Londen, worden deze uitkomsten minder aannemelijk geacht voor het onderzoek van deze scriptie. De hypothese is daarmee eerder gebaseerd op het werk van Egmond, Koster en Reinke en Schmidt. Tot slot hebben Lucassen en Lucassen aandacht besteed in hun boek aan dit onderwerp. Zij hebben een boek geschreven over de stad Amsterdam als migratiestad van 1550 tot 2021 en baseren zich op eerder verschenen onderzoeken, waaronder die van Faber, Boomgaard en Schmidt. Aan de hand van die eerdere onderzoeken stellen zij dat er geen duidelijk onderscheid was te vinden binnen de strafrechtspleging tussen geboren Amsterdammers en vreemdelingen. Aangezien Amsterdam een typisch Hollandse stad was kan deze conclusie ook worden gebruikt voor

---

¹⁵ A. Schmidt, *Prosecuting Women. A comparative Perspective on Crime and Gender Before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810* (Leiden 2020) 91-106.

¹⁶ P. Spierenburg, *The Spectacle of Suffering. Executions and the Evolution of Repression: From a Preindustrial Metropolis to the European Experience* (Cambridge 1984) vii-xii.

¹⁷ P. King, *Immigrant Communities, the Police and the Courts in Late Eighteenth and Early Nineteenth-Century London* (Suisse 2018) 1-2, 25.

andere Hollandse steden. Zij bieden tevens een verklaring voor de mogelijkheid dat de groep vreemdelingen in de vroegmoderne periode wel oververtegenwoordigd was bij de rechtbank in een stad: namelijk dat het om een grote groep ging, zij vaak een zwakkere positie hadden en zodoende niet zozeer gediscrimineerd werden. Het gaat hierbij om een lichte oververtegenwoordiging.¹⁸ Al met al blijkt dat niet alle historici het met elkaar eens zijn omtrent het onderwerp migranten voor de rechtbank. In deze scriptie wordt hier verder op ingegaan door te kijken of migranten en niet-gevestigden werden gediscrimineerd door de rechtbank in de steden Schiedam en Rotterdam.

Naast de rechtspraak in de achttiende eeuw is een ander belangrijk thema binnen deze scriptie de tolerantie naar vreemdelingen toe. Volgens De Munck en Winter was migratie in de vroegmoderne periode in Europa zeer belangrijk. Het was van groot belang voor de economische en demografische ontwikkelingen binnen de Europese steden. Volgens hen was er geen specifiek beleid voor migranten maar werden reguleringen toegepast binnen het dagelijks leven om de migratiestroom op pijl te houden. Dit maakt het erg lastig om vast te stellen of sprake was van tolerantie naar de migranten toe.¹⁹ Zij stellen echter dat het over het algemeen binnen de Europese steden aantrekkelijk werd gemaakt voor welvarende handelaren, geschoolde arbeiders of overige waardevolle vreemdelingen, en dat de stadsbesturen het zo min mogelijk aantrekkelijk wilden maken voor minder waardevolle vreemdelingen, zoals bedelaren of sekswerkers. Dit wordt duidelijk wanneer wordt gekeken naar de toegang tot de gilden bijvoorbeeld.²⁰ Gilden ontstonden als samenwerkingsverband van ambachtlieden die werden erkend door de lokale overheden en binnen deze gilden kon informatie uitgewisseld worden en was het mogelijk om jezelf te verzekeren. Daarnaast was het belangrijk voor de concurrentiepositie wegens de onderlinge prijsafspraken. Toegang tot deze gilden was van belang en gaf zo een voorsprong op het gebied van concurrentie. Het toelaten van bepaalde groepen migranten tot de gilden kan een voorkeurspositie aantonen.²¹ Tot slot worden de voorkeuren duidelijk door het strenger bestraffen van bedelarij, sekswerk en diefstal. Desalniettemin vermelden De Munck en Winter dat het controleren van gewilde en niet-gewilde migranten niet als vanzelfsprekend beschouwd mag worden, aangezien het per plaats en tijd kon verschillen wie er wel of juist niet gewild was. Daarnaast stellen zij dat

---

¹⁸ J. Lucassen en L. Lucassen, *Migratie als DNA van Amsterdam 1550-2021* (Amsterdam 2021) 50-51.

¹⁹ B. de Munck en A. Winter, *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities* (Antwerpen 2012) 1-6.

²⁰ *Ibidem*, 6-10.

²¹ T. de Moor, 'Inleiding. Eendracht maakt macht. De rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving', *Leidschrift* 25:2 (Leiden 2010) 7-19.

niet alle nieuwkomers zozeer lid wilden worden van de gilden.²² Toch is de uitkomende conclusie hierbij dat binnen de steden van Europa sprake was van gewilde en niet-gewilde migranten. Daarnaast heeft Kuijpers in haar boek hier aandacht aan besteed. Volgens haar was er een verschil tussen fysieke- en maatschappelijke toegankelijkheid in een stad. Dit kwam naar voren in haar onderzoek over de stad Amsterdam in de zeventiende eeuw.²³ Het was lastig om te controleren wie er binnenkwam omdat er geen paspoorten of iets dergelijks waren. In de vroegmoderne tijd was sprake van veel immigratie in de Hollandse steden wat de nodige problemen met zich meebracht. Onder deze problemen vielen bijvoorbeeld een overbelasting van de armenzorg en nieuwe werk gerelateerde concurrentie. De oplossing voor deze problemen lag niet in het verminderen van de immigratie, waardoor er niet gesproken mag worden van een vreemdelingenbeleid. Dat er helemaal geen vreemdelingenbeleid was is een onterechte stelling. Ondanks dat nieuwkomers makkelijk de stad inkwamen hadden zij weinig rechten als zij geen burgers, of te wel poorters, van de stad waren. Dit was toch een manier om nieuwkomers te reguleren. Daarnaast konden gilden en armenhuizen, zoals ook werd benoemd door De Munck en Winter, regels opstellen voor nieuwe leden. Dat kan opnieuw gezien worden als een manier van migrantenregulering. Scheepers en Hagendoorn stellen dat er in de loop der geschiedenis veel vreemdelingen naar Nederland zijn getrokken wegens de bekendheid van Nederland als verdraagzaam, tolerant en gastvrij land. Wel zijn deze auteurs het eens dat het met name kwam door economische redenen, maar dat nam niet weg dat de Nederlanders tolerant waren.²⁴ Volgens Lucassen en Lucassen was er inderdaad sprake van relatieve tolerantie in Nederland in de vroegmoderne tijd. Wel waren er specifieke groepen die werden gediscrimineerd, zoals de Joden en zigeuners. Zij werden altijd van zakkenrollerij verdacht en werden anders behandeld dan andere vreemdelingen. Dit toont aan dat een grens zat aan de zogenaamde befaamde tolerantie van Nederland.²⁵ Lucassen benoemt dit in een internationale bundel nogmaals. Volgens hem was Nederland het meest aantrekkelijke land in West-Europa wegens relatieve religieuze tolerantie, economische redenen en hoge lonen. De migranten gingen werken in Nederland in de handel, industrieën, in het leger en bij de VOC. Voor Nederland was dit zeer voordelig aangezien de migranten hun meest actieve en productieve jaren in de steden van Nederland besteedden. Het feit dat

---

²² De Munck en Winter, *Gated Communities*, 6-10.

²³ E. Kuijpers, *Migrantestad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeus Amsterdam* (Hilversum 2005) 121-137.

²⁴ P.L.H. Scheepers en A.J.M. Hagendoorn, *Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden* (Nijmegen 1991) 8.

²⁵ L. Lucassen en J. Lucassen, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018) 36-42.

deze migranten naar Nederland trokken, en dat zij konden blijven, toont een tolerantie naar vreemdelingen toe.²⁶ Volgens Ten Hooven was Nederland een uitzondering in de vroegmoderne tijd door de grote religieuze tolerantie. Holland werd gevormd door allerlei subculturen met eigen gebruiken. Het was voordelig voor de Republiek om religie niet af te dwingen. Toch hadden de aanhangers van de gereformeerde kerk een voorsprong, aangezien de bestuurlijke elite gereformeerd was. Daarnaast wordt gesproken van een grote persvrijheid met daarbij een heuse discussiecultuur. Wellicht dat dit in Nederland groter was dan in de rest van Europa, maar het is volgens de auteur onterecht om te stellen dat er niets verboden was op literair vlak.²⁷ Ook Gijswijt-Hofstra sluit zich aan bij het religieuze punt. Er was volgens haar in de zeventiende en achttiende eeuw sprake van een voorrangpositie voor gereformeerden. Andere religies werden niet vervolgd maar zij werden wel degelijk als tweederangsburgers gezien. Daarnaast werden niet alle religies geaccepteerd, zoals de socinianen en atheïsten. Het ging echter niet zozeer om vreemdelingen alleen. Personen die afweken op religieus, magisch of seksueel vlak werden anders behandeld en er bestonden vooroordelen over hen. Verder waren er vooroordelen over de nieuwkomers aangezien zij vaak afweken qua levenswijze en daardoor anders behandeld werden. Kortom, er werd niet zozeer gediscrimineerd tegen vreemdelingen alleen, maar eerder tegen tweederangsburgers over het algemeen.²⁸ Dit toont een beperkt tolerant Nederland. Tot slot is er ook binnen de internationale literatuur gesproken over de grote migratiestromen in West-Europa. Volgens Moch kwamen de grote migratiestromen in de achttiende eeuw tot stand wegens economische redenen en de werkgelegenheid in de steden was hierbij erg belangrijk. Zij stelt dat het een West-Europees fenomeen was en niet zozeer enkel een Nederlandse. Daarnaast stelt zij dat niet alleen naar de grote steden migranten trokken, maar ook naar de kleinere steden zolang er een bloeiende economie was zoals in Schiedam.²⁹ Deze stelling sluit aan bij de economische motieven om migranten te tolereren. De migranten waren nodig om de economie op peil te houden. Het feit dat de helft van de bevolking migrant was in de steden in het achttiende-eeuwse West-Europa betekent dat er wel degelijk tolerantie was. Het is anders onmogelijk om in zulke grote getalen in een stad te wonen.³⁰

---

²⁶ J. Lucassen, *The Netherlands, the Dutch and Long-Distance Migration, in the Late Sixteenth to Early Nineteenth Centuries*, in: N. Canny eds., *Europeans on the Move. Studies on European Migration, 1500-1800* (Oxford 1994) 153-191.

²⁷ M. ten Hooven, 'De lege tolerantie – inleiding: Op zoek naar een nieuwe inhoud voor verdraagzaamheid', in: M. ten Hooven eds., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001) 11-39.

²⁸ Gijswijt-Hofstra, *Een schijn van verdraagzaamheid*, 9-41.

²⁹ L.P. Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (Indiana 2003) 4.

³⁰ Ibidem, 43-47.

Ten derde is literatuur over criminaliteit voor deze scriptie van groot belang. Egmond schetst een beeld van de strafrechtspleging in Nederland voor 1795 dat wreed is, barbaars en gebaseerd op willekeur. Dit kwam volgens haar door een gefragmenteerde rechtsmacht, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid. Dit was het meest zichtbaar in Holland. Juist doordat in Holland de rechtsmacht zo gefragmenteerd was, was het niet mogelijk om gelijke straffen op te leggen voor dezelfde delicten waardoor rechtsverscheidenheid ontstond. Hieraan toevoegend was nog geen sprake van een volledig gecodificeerd strafrecht waardoor het een lokale aangelegenheid was. Daarnaast kon sprake zijn van willekeur doordat de baljuw of schout veel macht had in de strafrechtspleging en gebruik kon maken van tortuur om bekentenissen af te leggen.³¹ Tortuur was een methode om personen tot bekentenissen te dwingen door hen pijn te doen. Dit wordt tegenwoordig in Nederland gezien als een barbaarse en onwettige methode om een bekentenis voor elkaar te krijgen.³² Egmond stelt echter dat er met een te moderne blik gekeken wordt naar deze fragmentatie. Zij heeft daarom systematisch onderzocht of daadwerkelijk sprake was van bovengenoemde stellingen door onderzoek te verrichten naar strafzaken en te kijken of daders hetzelfde werden berecht voor hetzelfde delict. De delicten waar zij zich op focust zijn in groepsverband gepleegde vermogensdelicten in de periode van 1650 tot 1810 in Holland, Zeeland en Brabant. Allereerst concludeert zij dat er inderdaad verschillen waren in de opgelegde straffen. Dit was volgens haar echter eerder het gevolg van het aantal factoren waar rekening mee werd gehouden dan van daadwerkelijke willekeur en rechtsongelijkheid. Wat bij deze factoren zeer van belang was, was of een delinquent een vaste woonplaats had. Niet-gevestigden hadden een andere rechtspositie met minder rechten. Verder waren er volgens Egmond vooral gelijkenissen binnen de rechtspraak. Er werd bijvoorbeeld rekening gehouden met dezelfde omstandigheden. Sterker nog, dit gold niet alleen voor de Republiek maar voor een groter deel van West-Europa. Van der Heijden omschrijft in haar boek dat wat strafbaar was in de achttiende eeuw afhing van de periode, maar ook kon verschillen per stad. Dit sluit aan bij Egmond dat er, ondanks de gelijkenissen, nog steeds verschillen waren omdat het stadsbestuur zelf beslissingen kon nemen. Verder omschrijft zij dat de delinquenten die werden opgepakt lang niet allemaal zelf werden opgespoord, maar er een rol was weggelegd voor de burgers in de stad. Zo konden personen

---

³¹ F. Egmond, 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de Noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: S. Faber eds., *Nieuw licht op oude justitie. Misdaad en straf ten tijde van de Republiek* (Den Haag 1989) 9-20.

³² T. Quintens, *Humanisering van het strafrecht op het einde van de achttiende eeuw. Een toetsing aan de rechtspraktijk in Gent* (MA scriptie rechten UG, Gent 2011) 1.

die overlast veroorzaakten worden aangegeven.³³ Dit is interessant voor deze scriptie aangezien het kan betekenen dat er meer niet-gevestigden en migranten aangegeven konden worden door de Schiedammers of Rotterdammers, omdat zij deze vreemdelingen niet herkenden en tegelijkertijd de buurt goed in de gaten hielden. Van der Heijden benoemt wel dat het zelf aangeven van overlast vaak ging om onderlinge ruzies tussen familieleden en burens of om een eigenaar van een herberg die last had van een dronkaard. Het ging derhalve niet zozeer om het aangeven van vreemdelingen die zij niet vertrouwden.³⁴

Bronnen en methode

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is zowel gebruik gemaakt van primaire bronnen als van secundaire literatuur. De secundaire literatuur is met name gebruikt voor achtergrondinformatie, de opstelling van de hypothese en voor de uitvoering van de analyse. De literatuur voor de analyse is grotendeels al voorbijgekomen in de inleiding maar gedurende de hoofdstukken komt aanvullende literatuur voorbij voor de context. De secundaire literatuur is zeer divers. Daarnaast is gebruik gemaakt van een eerder uitgevoerd onderzoek naar discriminatie door de rechtbank in Schiedam. Hierdoor is het eerder gebruikte archiefwerk en de literatuur meegenomen in deze scriptie.³⁵ Desondanks is er nieuw archiefwerk bijgekomen wegens missende informatie omtrent bijvoorbeeld huwelijken.

De primaire bronnen die zijn gebruikt om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn afkomstig uit het archief van Schiedam en Rotterdam. Ten eerste het archief van Schiedam. Voor Schiedam zijn er twee nuttige bronnen gevonden. De eerste bron bestaat uit de processtukken wat de verhoren van de opgepakte personen bevat.³⁶ De tweede bron bevat de vonnissen met de oplegde straffen aan de delinquenten door de baljuw.³⁷ In totaal zijn daar 42 bruikbare zaken uitgekomen, maar niet voor ieder proces is een vonnis uitgesproken. Desalniettemin geeft het wel een beeld van het aantal personen dat is opgepakt in Schiedam. Voor Rotterdam is gebruik gemaakt van een eerder gemaakte steekproef door Van der Heijden. Zij gebruikte de steekproef voor het project *Crime and Gender 1600-1900: a*

---

³³ M. van der Heijden, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* (Amsterdam 2014) 50-54.

³⁴ *Ibidem*, 50-54.

³⁵ Ockerse, *Jeneverstad Schiedam*, 1-23.

³⁶ Processtukken 1723-1811, nr. 87, Gemeentearchief Schiedam, Archief van de Gerechten van Schiedam, inv.nr. 454.

³⁷ Vonnissen 1770 maart 24- 1802 december 18, nr. 88, Gemeentearchief Schiedam, Archief van de Gerechten van Schiedam, inv.nr. 454.

Comparative Perspective.³⁸ Het project betwist de assumptie die criminologen hebben dat het verschil in gender bij de opgeschreven criminaliteit statisch is over tijd. Hierbij hebben de criminologen de assumptie dat vrouwen over het algemeen minder snel een delict plegen dan mannen. Zij beargumenteert echter dat er eerder een discontinuïteit is dan continuïteit als het gaat om de bijdrage van mannen en vrouwen in criminaliteit, waardoor de aanname van de criminologen niet zozeer klopt.³⁹ Het gaat hierbij om een tien jaarlijkse steekproef bestaande uit: de oude rechtelijke archieven, sententieboeken met de samenvattingen van de vonnissen, criminele examenboeken met de verhoren en de besogneboeken waarin de getuigen staan.⁴⁰ Voor het project is archiefwerk gebruikt uit Rotterdam dat perfect bruikbaar was voor deze scriptie. Er zijn namelijk voor Schiedam veel minder zaken beschikbaar dan voor Rotterdam. Door gebruik te maken van de steekproef komt het totaal aantal onderzochte delinquenten meer overeen en is het verschil in aantal tussen de twee steden minder groot, ondanks dat de stad Rotterdam groter was. In totaal zijn er voor Rotterdam 95 bruikbare zaken uitgekomen binnen de tijdsperiode van 1790 tot 1802. Hierbij zijn sententieboeken zestien en achttien gebruikt. Daarnaast is de steekproef aangevuld met de andere archiefmaterialen voor missende informatie.⁴¹ Ten tweede valt de periode die in deze scriptie wordt onderzocht binnen de genomen steekproef. De steekproef betreft een langere periode waardoor een deel is gebruikt.⁴² Naast de gebruikte rechtsarchieven is er voor Schiedam tevens gebruik gemaakt van keurboeken voor informatie over de wijkmeesters. In de keurboeken stonden namelijk ordonnantiën met wetten die golden voor de stad.⁴³

Een aantal punten dient te worden benoemd bij het gebruik van deze bronnen. Om te beginnen mist er bij Schiedam informatie bij de vonnissen en de processen die bij Rotterdam wel vermeld staan. Zo staat niet altijd het beroep of de religie erbij terwijl andere informatie er wel altijd bij staat, zoals de naam van de delinquent, de woonplaats en de leeftijd. Aan de ene kant kan de informatie zelf ingevuld worden, zoals bij geen vermelding van huwelijk de delinquent ongehuwd was, maar aan de andere kant is dat te suggestief. Ten tweede zijn het

---

³⁸ M. van der Heijden, Steekproef voor het project crime and Gender 1600-1900: a Comparative Perspective. 10-jaarlijkse steekproef van 1750-1811. Sententieboeken nr. 16 en nr. 18, Criminele examenboeken en Besogneboeken, Stadsarchief Rotterdam, Oude Rechtelijke Archieven.

³⁹ M. van der Heijden, 'Crime and Gender 1600-1900: a Comparative Perspective', *Universiteit Leiden Research Project* (2012-2017) <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/humanities/crime-and-gender-1600-1900-a-comparative-perspective>. 14-08-2022.

⁴⁰ Van der Heijden, *Steekproef voor het project crime and Gender 1600-1900*, nr. 16 en nr. 18.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Keurboeken 1465-1794, nr. 322, Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Stadsbestuur tot 1795, inv.nr. 291; Oude Administratieve Keuren 1772 maart 19- 1802 april 2, nr.3807, Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Stadsbestuur tot 1795, inv.nr. 291.

voor een periode van twaalf jaar in Schiedam weinig zaken. De oorzaak dat er zo weinig zaken zijn gevonden is onbekend. Wellicht dat niet alles is opgeschreven en niet alles juist bewaard is gebleven. De keuze om toch bij deze tijdsperiode te blijven bestaat uit twee redenen. Ten eerste kan er niet naar eerdere zaken gekeken worden aangezien voor Schiedam de grote groei van de jeneverindustrie pas vanaf 1790 begon. Daarbij komend zijn er voor de jaren tussen 1780 en 1790 weinig vonnissen gevonden. Tevens zijn er niet van alle processtukken vonnissen gevonden en zijn niet van alle vonnissen de processtukken aanwezig. Dit toont het incomplete archief van Schiedam. Tegelijkertijd dient rekening gehouden te worden met het archief van Rotterdam. Aangezien is gewerkt met een steekproef betekent het dat niet alle zaken van Rotterdam meegenomen zijn in deze scriptie. Het is daardoor lastig om in te schatten of de eindconclusie volledig klopt aangezien een andere steekproef wellicht andere resultaten had opgeleverd. Desalniettemin zijn het genoeg zaken om een goede vergelijking en analyse te kunnen maken en te spreken van betrouwbare uitkomsten. Benoemingswaardig is een pluspunt van de steekproef, namelijk dat er veel extra informatie bij stond vermeld wat een goed beeld schetst van de delinquenten. Voor beide steden is nog een ander belangrijk punt. Er is sprake van een *darknumber* in de gegevens omdat niet alle zaken bewaard zijn gebleven en niet alles is genoteerd. Een *dark number* verwijst naar de criminaliteit die verboden is gebleven maar wel heeft plaatsgevonden. Dit is altijd lastig om rekening mee te houden en te schatten wat het zou zijn geweest.⁴⁴

Voor het beantwoorden van de hoofdvraag is de scriptie ingedeeld in drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt eerst een overzicht gegeven van de context van Holland in het algemeen in de achttiende eeuw. Daarbij gaat het vooral om de komst van migranten en de economische situatie. Vervolgens volgt een overzicht van de economische en sociale context van Schiedam en Rotterdam. Afsluitend biedt dit hoofdstuk een vergelijking tussen de twee steden. Deze achtergrond wordt geboden om de situatie beter te begrijpen, de analyse toe te kunnen passen en het in de tijdsgeest te plaatsen. In hoofdstuk twee wordt de stedelijke rechtspraak van beide steden belicht. In het derde hoofdstuk volgen de analyses van de delinquenten die voor de rechtbank in Schiedam en Rotterdam zijn verschenen tussen 1790 en 1802. Voor het maken van de analyse worden hoofdstuk één en twee meegenomen. Het hoofdstuk eindigt met een eind vergelijking tussen Schiedam en Rotterdam.

---

⁴⁴ J. van Dijk, W. Huis en P. Nieuwbeerta, *Actuele criminologie* (Den Haag 2018) 61.

Hoofdstuk 1: De steden Schiedam en Rotterdam in de achttiende eeuw

In dit hoofdstuk wordt de sociaaleconomische context van Schiedam en Rotterdam geschetst in de achttiende eeuw na een algemeen overzicht van Holland. Hierbij is de nadruk gelegd op de migranten. Het hoofdstuk sluit af met overeenkomsten en verschillen tussen beide steden.

1.1. Holland

Binnen Europa stond Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw bekend als het meest verstedelijkte land. Met name in Holland kwam de urbanisatiegraad hoog uit met zestig procent.⁴⁵ Doordat Nederland te maken had met een negatieve natuurlijke groei waren migranten nodig. Het ging in de achttiende eeuw om minstens 4500 buitenlandse migranten per jaar op een bevolking tussen één en twee miljoen. Deze migranten kwamen vooral uit Duitsland, Engeland, Schotland en Noorwegen en vestigden zich in het gewest Holland.⁴⁶ De grootste verklaring voor de stroom migranten vanuit het buitenland waren de hogere lonen in vergelijking met omliggende landen; hoewel dat in de achttiende eeuw afnam. Tevens was de tolerantie omtrent religie hoger dan in andere Europese landen. Daarnaast konden nieuwkomers relatief goedkoop burgerrechten ontvangen en was het gildelidmaatschap betaalbaar waardoor nieuwkomers zich daarbij aansloten.⁴⁷ Dit was voor economische redenen van belang omdat gilden permanente door de overheid erkende organisaties waren waarin leden zich konden aansluiten die dezelfde ambacht of handel kenden.⁴⁸ Tot slot was er sprake van onderlinge verzorging onder de migranten, zoals een sociaal vangnet bij armoede.⁴⁹ Dat in Nederland hoge lonen waren is het resultaat van de economische ontwikkelingen tot de negentiende eeuw. Door de vele werkgelegenheid was migratie essentieel om de economische welvaart in stand te houden. De migranten kwamen niet enkel vanuit het buitenland, maar ook vanaf het platteland in Nederland zelf of vanuit minder welvarende steden.⁵⁰ Er kwamen diverse soorten migranten, namelijk trekwerkers, arbeidsmigrant en permanente migranten. De laatste twee groepen zijn van belang voor deze scriptie omdat zij zich minimaal een aantal jaar in Holland vestigden. Dit waren vaak jongvolwassenen die nog niet gehuwd waren en de typische migrantenbanen uitvoerden, zoals

---

⁴⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 82-84.

⁴⁶ Lucassen en Lucassen, *Vijf eeuwen migratie*, 17-21.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Davids en 't Hart, *De wereld en Nederland*, 53.

⁴⁹ Lucassen en Lucassen, *Vijf eeuwen migratie*, 27-30.

⁵⁰ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 67-78.

knecht en dienstmeid.⁵¹ Vanaf eind zeventiende eeuw zie je echter een afname in de economische groei maar er mag niet gesproken worden van een dramatisch verval. De lonen bleven bijvoorbeeld ongeveer gelijk, want het verschil in lonen tussen 1700 en 1820 daalde maar met twee procent. De oorzaak hiervan was dat voor de stagnatie Nederland op alle sectoren een groei kende waardoor er een buffer was opgebouwd. Zowel de landbouw en visserij, de nijverheid als de dienstverlening namen toe in die eerdere periode waardoor het welvaartspeil hoog lag en er veel arbeid beschikbaar was.⁵²

De periode 1795 tot 1802 valt echter wel te omschrijven als een afwijkende tijdsperiode en dan met name op politiek vlak. Nederland kwam vanaf 1795 namelijk onder invloed van de Fransen en werd de Bataafse Republiek genoemd, omdat het werd geregeerd zonder stadhouder. Desalniettemin veranderde er, vooral op stedelijk niveau, niet veel voor Nederland. Nederland had het bestuur vrijwel volledig in handen en pas vanaf 1806 komt het bestuur te liggen bij koning Lodewijk Napoleon; voor 1806 moest Nederland enkel geld betalen aan Frankrijk als militaire en financiële steun.⁵³ Ondanks dat Frankrijk pas later Nederland ging regeren was de hoofdoorzaak van het niet plaatsvinden van veranderingen in Nederland de trage wetgeving en de moeizame discussies omtrent het nieuwe beleid; niet zozeer de afwezigheid van de Fransen. De steden in Holland behielden hun eigen wetgeving en zo hun eigen migratiezorg en rechtspraak.⁵⁴ Een andere afwijkende en opvallende gebeurtenis, in tegenstelling tot de periode ervoor, is de de-urbanisatie trend in de steden van Holland. Dit hing samen met de beginnende economische stagnatie. Hollandse steden hadden in 1795 nog 482.078 inwoners en in 1815 was dit aantal gedaald naar 439.780 inwoners. Dit is een vermindering van 43.298 inwoners wat uitkomt op een daling van negen procent.⁵⁵ Interessant is dat Schiedam en Rotterdam, net als Amsterdam en Den Haag, van dit patroon afweken, want in deze steden was namelijk een blijvende stijging van inwoners zichtbaar. Zo waren er in Schiedam in 1622 5997 inwoners en in 1795 9111. In Rotterdam waren er in 1622 19.532 inwoners en in 1795 53.212 inwoners. De verklaring voor deze stijging is dat deze steden minder last hadden van de algemene economische stagnatie van Holland wegens hun

---

⁵¹ J. Lucassen, 'Immigranten in Holland 1600-1800. Een kwantitatieve benadering', *Working paper 3* (Amsterdam 2002) 5-22.

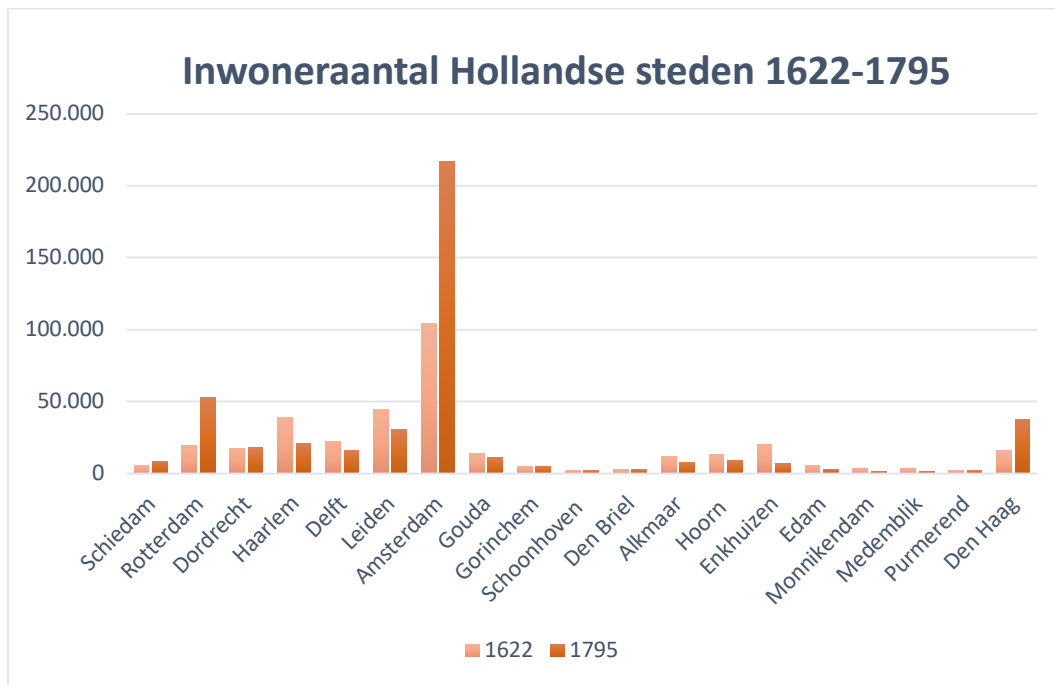
⁵² Davids en 't Hart, *De wereld en Nederland*, 38-82.

⁵³ Parlement.com, 'Bestuur in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813 (2022) https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxm/bestuur_in_de_bataafs_franse_tijd_1795. 13-08-2022.

⁵⁴ Canon van Leidschendam-Voorburg, 'De Bataafse Republiek 1795-1806' *Canon van Nederland* (2022) <https://www.canonvannederland.nl/nl/zuid-holland/leidschendam-voorborg/de-bataafse-republiek->. 14-08-2022.

⁵⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 79-82.

aanwezige industrie.⁵⁶ Onderstaande tabel toont de afwijkende trend van Schiedam en Rotterdam ten opzichte van andere steden in Holland.

Figuur 1 Inwoneraantal Hollandse steden tussen 1622 en 1795 (De Vries en Van der Woude)

1.2. Schiedam

De stad Schiedam had in de achttiende eeuw een slechte reputatie dat gerelateerd was aan de verandering van de grootste inkomstenbron van de stad. Voor de achttiende eeuw waren scheepsbouw en haringvisserij de belangrijkste en grootste inkomstenbronnen van de stad, maar deze werden vervangen door twee producten waar Schiedam nog steeds bekend om staat: namelijk brandewijn en jenever. Internationale omstandigheden veroorzaakten onder andere deze veranderingen, namelijk: de oorlog met Frankrijk waardoor de drankimport werd stilgezet en de mislukte graanoogsten eind zeventiende eeuw door de slechte weersomstandigheden. Hierdoor kon pas vanaf 1700 brandewijn en jenever gestookt worden en de Schiedammers maakten daar gebruik van. Tegelijkertijd namen ook de inkomsten vanuit de haringvisserij en scheepsbouw in Schiedam af wegens concurrentie met andere steden. Het is echter onterecht, zoals historici beweren, om te stellen dat het nieuwe exportproduct enkel ontstond door de afnemende haringvisserij en scheepsbouw. Een grote stimulans kwam vanuit het stadsbestuur van Schiedam die door had dat het investeren in

⁵⁶ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 87-88.

een nieuw product vele winsten op kon leveren.⁵⁷ Deze nieuwe ontwikkeling resulteerde in een bijnaam voor de stad door de stijging van het aantal branderijen: Zwart Nazareth.⁵⁸ Eind achttiende eeuw kende Schiedam er wel 113 zoals te zien in onderstaande tabel.⁵⁹

Jaartal	Aantal branders in Schiedam
1705	40
1720	94
1725	124
1740	107
1745	101
1760	100
1765	100
1778	113

Tabel 1 Aantal branders in Schiedam 1705-1778 (Van der Feijst)

Het opstartproces duurde vrij lang, want pas aan het einde van de achttiende eeuw ontstonden er exportdistilleerderijen met nevenbedrijven onder zich.⁶⁰ Volgens Van der Feijst is dit een onterechte stelling en hij benoemt dat er juist aan het begin van de achttiende eeuw al sprake was van toenemende branderijen. In de tweede helft vond een nieuwe groeiperiode plaats.⁶¹ Dit is terug te zien in de tabel; tussen 1705 en 1720 is een eerste groeiperiode zichtbaar met een stijging van 54 branderijen.

De overgang naar brandewijn en jenever resulteerde in aanzienlijke veranderingen binnen Schiedam. Ten eerste werd de economie van Schiedam bijna geheel afhankelijk van de jeneverindustrie.⁶² De sterke groei van de jeneverproductie zorgde voor een behoefte aan arbeidskrachten en de stad had daarmee een grote aantrekkingskracht voor werkzoekenden.⁶³ Aangezien de vraag naar arbeid het lokale aanbod oversteeg, waren er immigranten nodig die het werk konden verrichten. Dit waren overigens werkgelegenheden

⁵⁷ N. Lans, *Schiedam bouwt op jeneververleden. Een wandeling door de tijd* (Schiedam 2007) 9-15.

⁵⁸ G. Mak, *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam 1999) 11.

⁵⁹ G. van der Feijst, *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam 1975) 118-126.

⁶⁰ Lans, *Schiedam*, 16-29.

⁶¹ Van der Feijst, *Schiedam*, 118-126.

⁶² Erfgoed Zuid-Holland, 'Geschiedenis van Schiedam', *Geschiedenis van Zuid-Holland* (2022) <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/geschiedenis-van-schiedam/> 12-06-2022.

⁶³ Lans, *Schiedam*, 16-29.

waarvoor geen opleiding was vereist en de migranten konden snel aan de slag.⁶⁴ Door de economische aantrekkingskracht en de toename van migranten maakte Schiedam een snelle demografische ontwikkeling door. In 1700 kende Schiedam ongeveer 7500 inwoners en in 1798 10.422.⁶⁵ Deze ontwikkeling was kenmerkend voor vroegmoderne steden. De Munck en Winter schetsen een beeld van vroegmodern stedelijk Europa waarin migranten nodig waren voor de demografische ontwikkeling van de steden wegens een oversterfte en een lage fertiliteit.⁶⁶ De meeste migranten die naar Schiedam reisden waren afkomstig uit omliggende steden maar er waren ook migranten die van verder kwamen, namelijk vanuit de Zuidelijke Nederlanden en Duitsland. Van de inwoners in Schiedam was ongeveer 35 procent migrant.⁶⁷ De economische ontwikkeling ging gepaard met een andere bevolkingsstructuur, die gekenmerkt kan worden als een grotere kloof tussen arm en rijk.⁶⁸ Na dit geschetste beeld van het bloeiende Schiedam is er de verwachting dat de leefomstandigheden en de levensstandaard van de bevolking verbeterde, maar dat was niet het geval. Ten eerste bleef de stad een arbeidersstad. Een groot deel van de Schiedamse inwoners woonden in de buurt van de vervuilende fabriek, dicht op elkaar in kleine huizen. Er waren niet genoeg huizen in Schiedam in verhouding tot het groeiende inwoneraantal.⁶⁹ Tevens was een bijkomend effect dat er te veel afval was waardoor kakkerlakken en ratten werden aangetrokken. Uiteraard is ongedierte slecht voor de gezondheid maar dat was de jenever ook. De meeste arbeiders die werkten in de jeneverindustrie waren verslaafd aan de drank, omdat zij jenever kregen tijdens het werk om de zwaarte van de arbeidsomstandigheden vol te houden. Hier komt de uitdrukking ‘Schiedam in het oog hebben’ vandaan wat dronkenschap betekent.⁷⁰ Dit laat zien dat de sociaaleconomische situatie van de stad niet zozeer verbeterde en er inderdaad een grotere kloof was tussen arm en rijk. Hierbij komend gingen de migranten als arbeiders werken waardoor zij behoorden tot de lagere klassen van de samenleving.

Aangezien Schiedam veel migranten aantrok paste het stadsbestuur het stedelijke beleid aan. Uit angst en bezorgdheid voor de komst van vreemdelingen werd Schiedam in 1725 in buurten verdeeld om meer grip op de migranten te krijgen en te voorkomen dat er misbruik werd gemaakt van de armenkamers. Deze verdeling werd verwezenlijkt via een

---

⁶⁴ Lans, *Schiedam*, 16-29.

⁶⁵ Van der Feijst, *Schiedam*, 125.

⁶⁶ De Munck en Winter, *Gated Communities*, 1-6.

⁶⁷ Lucassen, *Immigranten in Holland*, 30.

⁶⁸ Kuijpers, *Migrantenstad*, 9-13.

⁶⁹ Van der Feijst, *Schiedam*, 125.

⁷⁰ Historiek, ‘Schiedam in het oog hebben- Herkomst van de uitdrukking’ (2021) <https://historiek.net/schiedam-in-het-oog-hebben-herkomst-uitdrukking/123548/> 13-08-2022.

uitgebrachte ordonnantie uit datzelfde jaar waarbij werd besloten dat Schiedam ging bestaan uit vijf buurten.⁷¹ In de ordonnantie stond onder andere dat iedere buurt werd verdeeld in smaldelen met een eigen wijkmeester. De hoofdtaken van de wijkmeesters bestonden uit het bijhouden van de namenlijsten van iedereen die in de buurt woonden, lijsten maken van de personen die de armenkamers gebruikten en zij moesten de orde en rust bewaren in de buurt.⁷² Daarnaast is het opvallend dat in de rest van de ordonnantie de focus werd gelegd op het vermelden van vreemdelingen, het melden van nieuwe personen die verbleven in de herberg en het melden van personen die gebruik wilden maken van de armenkamers maar die niet oorspronkelijk uit Schiedam kwamen.⁷³ Dit toont geen tolerant beeld van Schiedammers naar de vreemdelingen toe, maar eerder een poging om vreemdelingen te weren. De onderlinge cohesie in buurten zorgden er tevens voor dat iedereen elkaar kenden waardoor vreemdelingen opvielen en het melden van de vreemdelingen vergemakkelijkt werd.⁷⁴ In 1784 werd er opnieuw een ordonnantie uitgevaardigd omdat de komst van migranten steeds verder toenam met de uitbreiding van de branderijen. Tegelijkertijd veranderde er niet veel ten opzichte van de vorige ordonnantie; initieel kende Schiedam vijf buurten en dat veranderde met de nieuwe ordonnantie naar zeven om de druk van de wijkmeesters te verminderen met het groeiende inwoneraantal.⁷⁵ Desalniettemin werden de meeste vreemdelingen niet geweigerd omdat de jeneverindustrie arbeiders nodig had, maar het bleef lastig om ingeschreven te worden in de stad en stadsrechten te ontvangen.⁷⁶ Zo moesten vreemdelingen allereerst toestemming vragen aan de burgemeester om in een buurt te mogen wonen. Daarna moesten zij de toestemming laten ondertekenen door een secretaris van de stad en die laten zien aan de wijkmeester zodat hij de toestemming kon ondertekenen. Tot slot mocht een vreemdeling pas na drie jaar gebruik maken van een armenkamer om misbruik daarvan te voorkomen.⁷⁷

Concluderend geldt voor Schiedam dat het in de achttiende eeuw een groeiende economische ontwikkeling doormaakte door over te stappen op een nieuw exportproduct wat veel migranten aantrok. Dit neemt echter niet weg dat de leefsituatie in Schiedam slecht was.

---

⁷¹ Keurboeken, inv.nr. 291.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ G. Dorren, *Eenheid en verscheidenheid: de burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001) 67-68.

⁷⁵ Oude Administratieve Keuren, inv.nr. 291.

⁷⁶ Lans, *Schiedam*, 68-91.

⁷⁷ Keurboeken, inv.nr. 291.

Er waren te veel inwoners voor het aantal huizen, de hygiëne was slecht en de algemene gezondheid lag hiermee ook op een laag niveau.

1.3. Rotterdam

Ondanks dat de twee steden naast elkaar liggen maakten zij een andere economische en demografische ontwikkeling door. Beide steden kenden een snelle bevolkingsgroei en toenemende immigratie in de achttiende eeuw, maar de economische context en de tijd waarin het gebeurde was verschillend. Net als Schiedam was de haringvisserij oorspronkelijk de belangrijkste inkomstenbron van de Rotterdammers.⁷⁸ Rotterdammers gingen echter eerder over naar andere inkomstenbronnen dan de Schiedammers, namelijk al ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog van 1568 tot 1648. De stad werd toen uitgebreid en ging van de vorm van een schoen naar de vorm van een driehoek; een bekend element van Rotterdam. Dit was essentieel om de haringvisserij uit te kunnen breiden maar ook om koopvaardij schepen binnen te laten. Belangrijk hierbij is dat de haven werd uitgebreid tussen 1576 en 1586 waardoor Rotterdam een belangrijke rol kreeg in de stapelmarkt en het een van de snelst groeiende steden van Nederland werd in de zeventiende eeuw. Het was vergelijkbaar met een stad als Amsterdam aangezien scheepvaart en koophandel de belangrijkste inkomstenbronnen werden.⁷⁹ Het is niet zo groot geworden als Amsterdam aangezien Rotterdam pas later met een concurrentiepositie kwam, terwijl Amsterdam allang een gevestigde plek had binnen Nederland met een grote stapelmarktfunctie.⁸⁰ Desalniettemin was de stad Rotterdam aan het uitbreiden. Net als in Schiedam waren er migranten nodig om te voldoen aan de grote vraag naar arbeidskrachten.⁸¹ Rond 1700 waren er ongeveer vijftigduizend inwoners waarmee Rotterdam valt onder de gemiddelde Hollandse stad en naar verwachting kende de stad een aandeel vreemdelingen van 43 procent.⁸² Daar bijkomend trok de stad rijke koopmannen aan die gingen wonen in chique koopmanshuizen. Dit was goed voor de stad door de bijdrage ervan aan de welvaart.⁸³ Die rijke koopmannen vormden echter maar een klein percentage van het totaal aantal inwoners. In totaal behoorden 2600 personen tot de rijke bovenlaag.⁸⁴ De

---

⁷⁸T, Doolaar, 'De Geschiedenis van Rotterdam', *Geschiedenis van Zuid-Holland* (2022) <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/de-geschiedenis-van-rotterdam/> 03-06-2022.

⁷⁹ E. van Bent, W. Gierbergen en R. Spork, *Geschiedenis van Rotterdam. De canon van het Rotterdamse verleden in 50 vensters* (Zutphen, 2011) 41-43.

⁸⁰ A. van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999) 297.

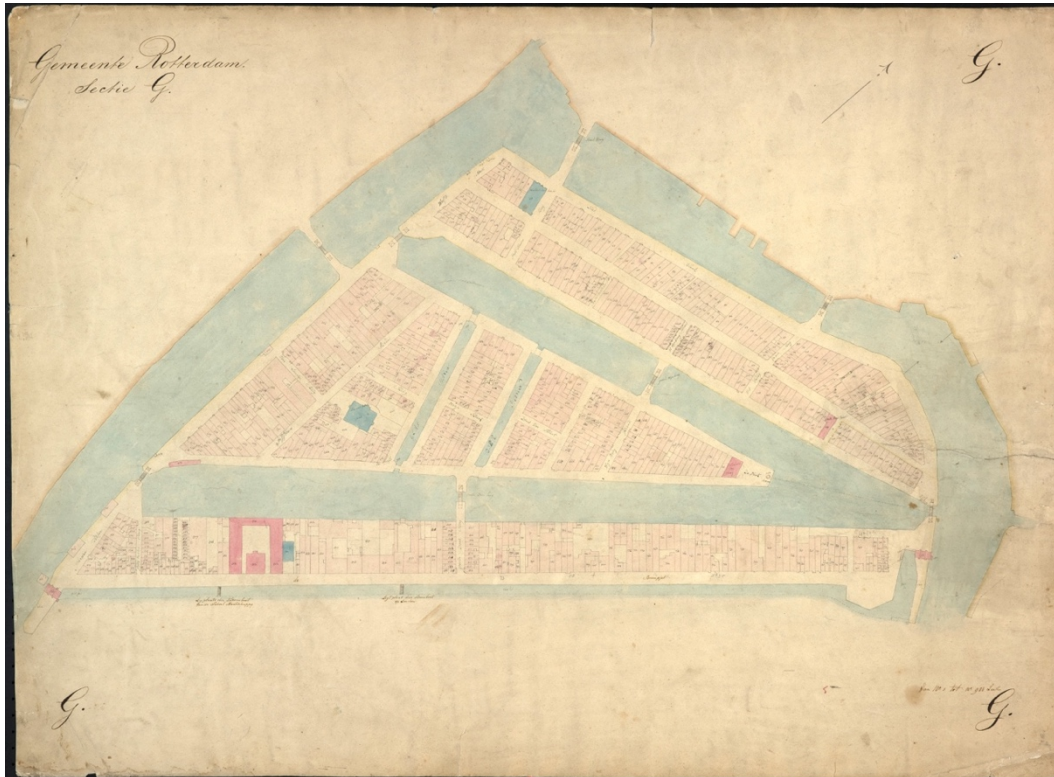
⁸¹ De Munck en Winter, *Gated Communities*, 1-6.

⁸² Lucassen, *Immigranten in Holland*, 28.

⁸³ Historisch genootschap Roterodamum, 'Hoe Rotterdam ontstond: tijdlijn' (2022) [Hoe Rotterdam ontstond: tijdlijn – Historisch Genootschap Roterodamum](https://www.roterodamum.nl/verhalen/verhalen/hoe-rotterdam-ontstond-tijdlijn) 02-05-2022.

⁸⁴ N. Schadee, *Een rijk geheugen. Geschiedenis van Rotterdam 1270-2001* (Rotterdam 2002) 106.

groep armeren in de stad was veel groter; met name vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw groeide de kloof tussen arm en rijk en moest een groot aantal leven van zeshonderd gulden per jaar. Dit valt te verklaren vanuit het feit dat maar 2600 personen op een bevolking van bijna vijftigduizend genoeg verdiende om belasting te betalen.⁸⁵

Afbeelding 2 De driehoek van Rotterdam in 1830 in kaart gebracht (Archief Rotterdam)

Dankzij de uitbreidingen van de havens kwamen ook trafieken op begin achttiende eeuw. Trafieken waren bedrijven die ruwe materialen lieten importeren om vervolgens chemisch of mechanisch te bewerken zodat de materialen gebruikt konden worden en vervolgens werden doorverkocht. Tot deze tak behoorden bijvoorbeeld de tabaksindustrie waar 3500 werknemers werkten.⁸⁶ Daarnaast waren ook katoen en steenkolen belangrijke handelsgoederen die veel werk boden in de stad.⁸⁷ Tot slot had Rotterdam een aandeel van twaalf procent in de slavenhandel. In de stad woonden aandeelhouders van de WIC die personen vanuit de westkust in Afrika naar Brazilië en Curaçao verscheepten om als slaven te werken op de plantages.⁸⁸ Dit schetst een beeld van Rotterdam dat migranten aantrok wegens de werkgelegenheid, bloeiende welvaart, industrieën en handelsmogelijkheden.

⁸⁵ Schadee, *Een rijk geheugen*, 109.

⁸⁶ Van den Bent, Gierbergen en Spork, *Geschiedenis van Rotterdam*, 85-89.

⁸⁷ Schadee, *Een rijk geheugen*, 100.

⁸⁸ *Ibidem*, 103.

Desalniettemin bleef de groei van Rotterdam binnen de stadsmuren waardoor de stad zich in grootte niet verder uitbreidde en Rotterdam net als Schiedam een dichtbevolkte stad was met ongeveer vijftig duizend inwoners.⁸⁹

De migranten die naar Rotterdam trokken waren zeer divers. Voor de arbeid kwamen de migranten uit buurstreken maar er waren ook migranten die van veel verder kwamen. Een van die groepen waren de hugenoten. Hugenoten waren gevlucht uit Frankrijk omdat zij protestants waren. Deze vluchtelingen waren van harte welkom in Rotterdam wegens de cultuur en kennis die zij meebrachten. Zij kregen zodoende gratis het burgerschap aangeboden; iets waar normaliter voor betaald moest worden tenzij iemand geboren was in Rotterdam. Dit kwam omdat er allerlei privileges aan verbonden waren en het Rotterdamse stadsbestuur zag de hugenoten als een voorbeeld voor de gegoede burgerij.⁹⁰ Dit toont aan dat er wel degelijk sprake was van selectie omtrent migranten. Dat er sprake was van selectie wordt ook besproken in het boek van De Munck en Winter. Het was een manier voor autoriteiten in de stad om gewilde migranten aan te trekken en juist te voorkomen dat ongewilde migranten kwamen.⁹¹ Hier kan echter tegenin gebracht worden dat er ook migranten vanuit andere landen en steden kwamen zoals uit Duitsland met een aandeel van vijf tot zeven procent op de totale bevolking.⁹² Als die migranten absoluut niet welkom waren had het aandeel lager kunnen liggen door ingrijpen van het stadsbestuur, maar dat is niet het geval in Rotterdam.

Rotterdam kende een ander migratiebeleid dan Schiedam voor zover er gesproken mocht worden van een migratiebeleid. Iedereen die geen poorter was van Rotterdam werd als vreemdeling aangemerkt. Administratie had hierbij maar een kleine rol; er werd met name op uiterlijke kenmerken gelet om de nieuwkomers te herkennen.⁹³ Het poorterschap was de verantwoordelijkheid van de burgemeesters die poorterboeken bijhielden. Een persoon geboren in Rotterdam ontving als enige automatisch het poorterschap, alle anderen gingen langs de keuring van de burgemeester. Bij goedkeuring van de burgemeester moest er een fors bedrag betaald worden, namelijk twaalf gulden, tenzij een vreemdeling trouwde met een Rotterdammer, dan moest er zes gulden betaald worden. Tussen 1699 en 1811 werden er

---

⁸⁹ Erfgoed Zuid-Holland, 'Geschiedenis van Rotterdam', *Geschiedenis van Zuid-Holland* [Geschiedenis van Rotterdam - Erfgoedhuis Zuid-Holland \(geschiedenisvanzuidholland.nl\)](https://www.geschiedenisvanzuidholland.nl) 02-05-2022.

⁹⁰ Van Bent, Gierbergen en Spork, *Geschiedenis van Rotterdam*, 72- 76.

⁹¹ De Munck en Winter, *Gated Communities*, 6-10.

⁹² Obdeijn en Schrover, *Komen en Gaan*, 63.

⁹³ P. van de Laar, T. de Nijs, J. Okkema en A. Oosthoek, *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998) 8-16.

veertienduizend personen als poorter in de stad ingeschreven; wat een grote toestroom van nieuwkomers aantoont. De belangrijkste nieuwe poorters kwamen uit Engeland, Frankrijk, Duitsland, Schotland en België. De meeste nieuwe poorters kwamen echter uit Nederland zelf, namelijk zestig procent. Het grootste belang om het poorterschap te ontvangen was het ontvangen van burgerrechten die toegang tot de gilden verleenden.⁹⁴ In Rotterdam waren deze genootschappen zeer belangrijk en al helemaal bij de cultuur van de koopmannen.⁹⁵ Mede doordat Rotterdam economisch aantrekkelijk was maakten veel nieuwkomers gebruik van deze optie. Rotterdam werd hiermee de tweede grootste stad van Holland na Amsterdam.⁹⁶

Eind achttiende eeuw veranderde er echter veel voor Rotterdam. Het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk van 1702 tot 1747 had een grote impact gemaakt op de stad. Het was rommelig onder de burgers zelf omdat de patriotten tegenover de Oranjegezinden stonden en dat leidde tot rellen.⁹⁷ De voornaamste reden voor deze ongunstige tegenstelling was dat een zeer selecte groep regenten de stad regeerden en daar was geen plaats voor nieuwkomers; afgezien van het feit dat er nieuwe rijke koopmannen aanwezig waren. Zelfs toen stadhouder Willem IV terugkeerde veranderde er niets in de positie van de regenten.⁹⁸ Naast de toenemende frictie bij de burgers onderling nam vanaf 1780 de positie van Nederland op het wereldtoneel af door de oorlog met Engeland en het groter en machtiger wordende Frankrijk. Hiermee nam zowel de scheepvaart en de handel af als de werkgelegenheid. In 1795 maakten meer dan tienduizend Rotterdammers gebruik van de armenkamers door de toegenomen werkloosheid.⁹⁹ Tegelijkertijd nam, in tegenstelling tot de verwachtingen, het aandeel migranten niet af. De oorzaak hiervan was de blijvende aantrekkelijke haven van de stad die later nog verder gingen uitbreiden.¹⁰⁰ Een klein deel van de nijverheid binnen de stad zorgde er tevens voor dat er nog successen werden behaald op economisch vlak en er geen sprake was van stagnatie.¹⁰¹

Concluderend kan voor Rotterdam worden gesteld dat het eind achttiende eeuw een lichte daling meemaakte op het gebied van economische ontwikkeling maar dat er niet zozeer gesproken mag worden van een stagnatie zoals in de rest van Holland. De armoede in de stad

---

⁹⁴ A. van der Schoor, 'Burgers uit Bohemen. Enkele aspecten van migratie naar Rotterdam in de achttiende eeuw op basis van poorterboeken', in: P. van de Laar, T. de Nijs, J. Okkema en A. Oosthoek eds., *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998) 106-123.

⁹⁵ Van den Bent, Gierbergen en Spork, *Geschiedenis van Rotterdam*, 80-85.

⁹⁶ P. Scholten, M. Crul en P. van de Laar, *Coming to Terms with Superdiversity* (Rotterdam 2019) 21-22.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Schadee, *Een rijk geheugen*, 110.

⁹⁹ Ibidem, 109.

¹⁰⁰ Obdeijn en Schrover, *Komen en Gaan*, 104.

¹⁰¹ Ibidem, 92-96.

nam echter wel toe. Desondanks bleven er migranten in Rotterdam en daalde het inwoneraantal niet.

1.4. Overeenkomsten en verschillen tussen Schiedam en Rotterdam

Bij deze korte achtergrondschemen van Schiedam en Rotterdam is duidelijk geworden dat, ondanks dat het buursteden zijn, de steden verschillen kenden in de achttiende eeuw. Allereerst op het gebied van inkomsten. Terwijl Rotterdam al in de zestiende eeuw een uitbreiding kende van de havens om andere inkomsten te vergaren naast de haringvisserij, nam Schiedam die stap pas in het begin van de achttiende eeuw. Hierdoor was Rotterdam sneller een belangrijke, welvarende en aantrekkelijke stad geworden dan Schiedam. Tevens zijn hierbij de inkomstenbronnen ook verschillend. Schiedam had een sterke focus op de jeneverindustrie en Rotterdam was wat meer divers met een stapelmarkt, trafieken en instituties. Dit had voor Schiedam een positieve uitwerking. Ondanks de algemene economische stagnatie eind achttiende eeuw bleef Schiedam groot in de handel van jenever en had geen last van deze stagnatie. Dit kwam mede door de unieke vorm van industrie waarbij zij geen concurrentiesteden hadden. Rotterdam kampte wel met veel verliezen door een afnemende handel maar er was nog genoeg nijverheid in de stad om de klappen op te vangen en een economische stagnatie te voorkomen. Tevens leverde de haven van Rotterdam op lange termijn veel voordelen op. Beide steden kenden echter wel armoede door onder andere de ruim aanwezige slecht betaalde beroepen. Een ander belangrijk verschil was de grootte van de steden. Schiedam bleef een kleine stad en kon de groei qua oppervlakte niet aan. Hierdoor was de stad dichtbevolkt met een slechte hygiëne. Rotterdam kende dit probleem initieel ook tijdens de snelle groei, maar uiteindelijk breidde de stad verder uit. Tot slot een laatste verschil, en wellicht de meest belangrijke voor deze scriptie, namelijk het verschil omtrent de migranten aanwezig in de steden. Schiedam kende met name migranten vanuit Nederland zelf die naar de stad trokken voor werk in de jeneverindustrie. Er waren wel wat migranten vanuit het buitenland maar dat was minimaler. Rotterdam daarentegen kende een groot aandeel migranten vanuit het buitenland. Zo trok Rotterdam hugenoten aan die zeer welkom waren wegens hun culturele achtergrond en Duitsers voor de handel. Dit toont het grotere internationale aspect van Rotterdam door de haven. Het neemt niet weg dat Schiedam ook migranten vanuit het buitenland aantrok en Rotterdam vanuit Nederland zelf.

Ondanks de verschillen tussen de steden zijn er ook overeenkomsten. Ten eerste begonnen allebei de steden met dezelfde soort inkomstenbron: namelijk de haringvisserij. Door de latere uitbreiding van de handelsmogelijkheden gingen beide steden er qua

inwoneraantal hard op voorruit. Beide steden hadden hier migranten voor nodig om te groeien wegens de lage fertiliteit en de beschikbare arbeid in de stad. Het verschil tussen arm en rijk nam toe waardoor de leefomstandigheden niet voor alle inwoners in de steden optimaal waren.

Hoofdstuk 2: Stedelijke rechtspraak en straffen

De rechtspraak in de achttiende eeuw is voor de steden in Holland vergelijkbaar. Criminele activiteiten werden hierbij als een stedelijk fenomeen gezien en volgens Schmidt zijn hier een aantal verklaringen voor. Ten eerste was er een specifieke stedelijke context die criminele activiteiten mogelijk maakte, zoals de bevolkingsdichtheid. Er waren netwerken met specialisaties die nog niet eerder gezien waren in de landelijke gebieden door de economische mogelijkheden en een aanwezige elite in de steden. Hierbij kan worden toegevoegd dat er meer diversifiëring in steden aanwezig was, met veel verschillende inwoners met andere achtergronden, waardoor sprake was van meer anonimiteit.¹⁰² Dit neemt uiteraard niet weg dat buiten de steden ook sprake was van criminaliteit.

Wat als strafbaar werd beschouwd had grotendeels met morele normen te maken.¹⁰³ Per stad golden andere normen en andere strafbaarstellingen maar over het algemeen waren er vaste concepten waardoor een delinquent opgepakt kon worden. Uiteraard volgt een straf na crimineel gedrag en volgens Spierenburg is crimineel gedrag het volgende: ‘Crimineel gedrag is onwettig gedrag dat, als het ontdekt en vervolgd wordt, leidt tot een strafvonnis door een rechtbank of een vergelijkbare organisatie’.¹⁰⁴ Personen die voor de rechtbank kwamen tussen 1795 en 1802 werden terechtgesteld namens de vaste concepten die op dat moment golden en was zeer tijd- en situatie gebonden.¹⁰⁵ Met de komst van meer bedelaars kon de focus naar die specifieke groep verschuiven waardoor zij meer opgepakt werden.¹⁰⁶ Later zal uit de analyse blijken dat deze focus in Rotterdam en Schiedam niet aanwezig was. De meest voorkomende vorm van criminaliteit was diefstal. Dit kon op diverse manieren plaatsvinden. Het kon gaan om een diefstal bij iemand thuis, een georganiseerde groep die diefstal pleegde, diefstal uit een winkel of diefstal door iets te lenen en het vervolgens niet terug te betalen. Verder is zowel fysieke als verbale agressie terug te vinden in de rechtsarchieven omdat die twee delicten ingingen tegen de openbare rust. Hierbij aangesloten waren dronkenschap, brutaliteiten en ontucht. Bovendien waren er delinquenten die eerder een delict hadden gepleegd en zodoende verbannen waren, maar die toch eerder dan de afgesproken tijd terugkwamen in de stad of in het gewest.¹⁰⁷ Hierbij moet worden vermeld dat er nog andere vormen van criminaliteit waren; bovengenoemde vormen zijn de meest voorkomende in de

---

¹⁰² Schmidt, *Prosecuting Women*, 22.

¹⁰³ Ibidem, 26.

¹⁰⁴ P. Spierenburg, ‘Veranderende visies op misdaad en straf’, *Groniek* 114 (Groningen) 9.

¹⁰⁵ F. Egmond, *Underworlds. Organized Crime in the Netherlands 1650-1800* (Cambridge 1993).

¹⁰⁶ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 41.

¹⁰⁷ Quintens, *De humanisering van het strafrecht*, 76-78.

onderzochte rechtsarchieven. Voorbeelden hiervan zijn moord en doodslag.¹⁰⁸ Regelmatig kwam het voor dat een delinquent niet enkel één soort delict pleegde maar juist een combinatie van delicten. Tevens waren er delinquenten die in het verleden ook al eens een misdrijf hadden gepleegd; wat een recidivist wordt genoemd. Het kan dan gaan om diverse vormen van misdrijven maar ook om een enkele vorm misdrijf die meerdere keren is uitgevoerd.¹⁰⁹ In de rechtsarchieven van Schiedam en Rotterdam kwam dit regelmatig voor bij de gepleegde delicten.

Naast de delicten zelf zijn de straffen ook benoemingswaardig aangezien de straffen afwijken van de straffen die wij tegenwoordig kennen. Volgens Garland veranderen straffen omdat het ingewikkelde sociale instituties zijn die horen bij de heersende cultuur in de desbetreffende tijdsperiode. Strafvormen veranderen zodra er sociale en culturele veranderingen optreden binnen een samenleving; het verandert mee met de tijdsgeest.¹¹⁰ Dit verklaart waarom er nu andere straffen gelden dan in de achttiende eeuw. Er zijn tegenwoordig bijvoorbeeld geen openbare lijfstraffen zoals geseling en brandmerken meer in Nederland. Dit heeft enerzijds te maken met de overgang naar meer privécultuur en anderzijds met het afkeuren van geweld.¹¹¹ Welke straf bij een delict paste stond opgeschreven in de plaatselijke keuren en af en toe werden ordonnanties gebruikt vanuit Holland. De schepenen hadden daarbij een grote vrijheid bij het opleggen van straffen en het bepalen van de strafmaat.¹¹² Bij de opgelegde straf werd in de achttiende eeuw rekening gehouden met diverse factoren waardoor bijvoorbeeld de ene diefstal strenger werd bestraft dan de andere diefstal ondanks dat het om dezelfde waarde ging. Ten eerste werd naar de specifieke omstandigheden gekeken en of sprake was van een combinatie van delicten. Ten tweede was bewijsrecht belangrijk; met genoeg bewijs kon een straf opgelegd worden ondanks ontkenning. Ten derde bepaalden praktische omstandigheden de straf. Tot slot werd er rekening gehouden met persoonlijke omstandigheden, zoals leeftijd en inkomsten.¹¹³ Dit is belangrijk om rekening mee te houden tijdens de analyse van de scriptie.

Er zijn een aantal straffen die regelmatig terugkomen in de rechtsarchieven van Schiedam en Rotterdam. De eerste straf die veel voorkomend was is verbanning. Hierbij mocht de desbetreffende persoon zich niet langer bevinden in het opgelegde gebied voor een

---

¹⁰⁸ Spierenburg, *Veranderende visies op misdaad en straf*, 9.

¹⁰⁹ M. van der Heijden, *Women and Crime in Early Modern Holland* (Leiden 2016) 44-46.

¹¹⁰ David Garland, *Punishment and Modern Society* (Chicago 1990).

¹¹¹ Spierenburg, *Veranderende visies op misdaad en straf*, 11-12.

¹¹² Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 58.

¹¹³ Egmond, *Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid*, 9-20.

bepaalde tijd en kreeg zodoende een vrijheidsbeperking opgelegd.¹¹⁴ De duur en afstand van de verbanning zijn per misdaad verschillend. Bij een verbanningsstraf kon een lijfstraf worden toegevoegd zoals openbare geseling of geseling binnenskamers. Geseling binnenskamers werd als een lichtere straf beschouwd aangezien er geen openlijke vernedering mee gepaard ging. Zodra het wel in het openbaar werd uitgevoerd was het met name een manier om het gezag van de bestuurders aan het volk te tonen.¹¹⁵ Naast geseling waren brandmerking en blootstelling op het schavot twee andere lijfstraffen die regelmatig terug kwamen in de archieven. Verder konden boetes worden opgelegd aan de misdadigers wat regelmatig gepaard ging met een straf in het tucht- of werkhuis. In een tucht- of werkhuis verrichtte een delinquent namelijk handarbeid tegen een betaling om het afbetalen van de boete mogelijk te maken. De delinquent moest hierbij soms een aantal dagen leven op water en brood. Zo werden vrijheidsstraffen met vermogensstraffen gecombineerd. Dit betekende overigens niet dat enkel delinquenten met een boete in een tucht- of werkhuis zijn beland. Een andere vorm van opsluiting werd omschreven in de boeken als geconfineerd. Tot slot kon een delinquent ook enkel leven op water en brood opgelegd krijgen zonder de combinatie met een tucht-of werkhuis.¹¹⁶ Later zal blijken dat voor de analyse vooral de vrijheidsbenemende straffen van belang zijn. In deze periode kende Nederland nog de doodstraf maar dit is in de onderzochte zaken voor Schiedam en Rotterdam niet voorgekomen.

2.1. Rechtspraak

Iedere stad in Holland had een eigen stadsbestuur en rechtssysteem. Deze stadsbesturen en rechtssystemen kwamen wel met elkaar overeen. De wetten en regels waren echter verschillend per stad en er was sprake van fragmentatie waardoor de strafmaat en de strafbare feiten konden verschillen. Dit stond opgeschreven in de plaatselijke verordeningen en daar werden de straffen op gebaseerd alsmede op het gewoonterecht. Holland kende in totaal tweehonderd rechtbanken wat de fragmentatie in beeld brengt. Resultierend achten veel rechtshistorici een rechtsverscheidenheid in Holland in de achttiende eeuw door het grote aantal rechtbanken en het nauwelijks gecodificeerde strafrecht.¹¹⁷ Toch stelt Egmond dat de verscheidenheid in Holland meeviel en dat dezelfde elementen terugkwamen als het ging om

---

¹¹⁴ S. Faber en R. Lombarts, 'Een rechtshistorische uiteenzetting over de uitzetting van Willem Bilderdijk in 1795', *Documentatieblad Achttiende eeuw*, 38 (2006)

https://www.dbnl.org/tekst/doc003200601_01/doc003200601_01_0013.php#. 14-08-2022.

¹¹⁵ J. ten Voorde, *Recht tot straffen* (Amsterdam 2015) 17.

¹¹⁶ H. Steensma, *Straffen door de eeuwen heen. De beul, het tuchthuis en de gevangenis* (Den Haag, 1982) 10.

¹¹⁷ Egmond, *Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid*, 9-20.

straf verminderende of strafverzwarende omstandigheden waardoor vergelijkbare straffen werden opgelegd.¹¹⁸

De rechtspraak van een stad werd uitgevoerd door de groep die de Heeren van de Weth werd genoemd en zij vormde samen de schepenenbank.¹¹⁹ Leden hiervan hoorden bij de meest vooraanstaande personen van de stad. In Schiedam waren het bijvoorbeeld de eigenaren van de branderijen en in Rotterdam de voornaamste magistraten en leden van de vroedschappen.¹²⁰ Aan het hoofd van de rechtspraak stond de schout, ook wel baljuw genoemd, die als taak had misdadigers op te sporen in de stad. Hij was de aanklager bij- en voorzitter van de schepenenbank en hij moest ervoor zorgen dat de straffen daadwerkelijk werden uitgevoerd. Hij kan vergeleken worden met een tegenwoordige officier van justitie.¹²¹ In Rotterdam en Schiedam werden de schouten door het stadsbestuur gekozen.¹²² Nadat een delinquent werd gearresteerd volgde het onderzoek waarbij de schout samen met zijn dienaren de verdachte ging verhoren. Hierbij werd gebruik gemaakt van onder andere getuigenissen en bij een zware straf kon de schout van de schepenen toestemming krijgen voor tortuur. Tortuur mocht enkel toegepast worden door de scherprechter, ook wel de beul genoemd, en heel Holland had dezelfde scherprechter.¹²³ Het zijn van een scherprechter was geen gerespecteerd beroep aangezien het samenhang met eerloosheid. Was de bevolking ontevreden over de scherprechter dan lieten zij dat merken door hem te achtervolgen.¹²⁴ Naast de schout en de beul was een belangrijke taak weggelegd voor de schepenen in de schepenenbank. Zij kunnen vergeleken worden met de hedendaagse rechters en velden het vonnis.¹²⁵ Zowel Schiedam als Rotterdam kenden in totaal zeven schepenen die werden verkozen voor een jaar.¹²⁶ Gezamenlijk maakten de schout en schepenen de keuren van de stad, de stedelijke verordeningen, en controleerden zij of deze werden uitgevoerd. Naast de eigen keuren,

---

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 45-50.

¹²⁰ M. van der Burg, *Tot laste der Stadt Rotterdam*. De verkoop van lijfrenten en de Rotterdamse renteniers (1653-1690) (DO scriptie Geschiedenis UvA, Amsterdam 2002) 13.

¹²¹ Rijckheyt, 'Bestuur (17^e en 18^e eeuw)', *Centrum voor regionale geschiedenis* (2022) <https://www.rijckheyt.nl/cultureel-erfgoed/bestuur-17e-en-18e-eeuw>. 14-08-2022.

¹²² Onderzoeken, 'Baljuwschappen en baljuwsbenoemingen in Holland 1392-1805', *Nationaal archief* (2022) <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/baljuwschappen-en-baljuwsbenoemingen-in-holland-1392-1805#collapse-102079>. 02-05-2022.

¹²³ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 45-50.

¹²⁴ J.E.C.P van den Tillaar, Scherprechters in de negentiende eeuw. Onderzoek naar de maatschappelijke status van Bossche scherprechters in de negentiende eeuw (Masterscriptie, Actuele Geschiedenis, Radboud universiteit Nijmegen 2016) 7-10.

¹²⁵ Rijckheyt, 'Bestuur (17^e en 18^e eeuw)', *Centrum voor regionale geschiedenis* (2022) <https://www.rijckheyt.nl/cultureel-erfgoed/bestuur-17e-en-18e-eeuw>. 14-08-2022.

¹²⁶ N.J.M. Dresch, *Inventaris van de Archief van de Gerechten van Schiedam 1386-1811* (Schiedam 2018) 8-16.

privilegiën en oude usantiën en costumen hielden de schout en schepenen zich aan het Romeinse recht, het materiële civiel recht en het procesrecht van de Staten van Holland uit 1580.¹²⁷ Dit gaf de schout en de schepenen veel macht binnen een stad en een misdrijf plegen werd gezien als een aanval tegen die macht. Tot slot kende de rechtspraak de Hoge Vierschaar, zij gingen over de hogere rechtszaken en traden op als college van hoger beroep.¹²⁸ De leden van de Hoge Vierschaar gingen over de lijf- en doodstraffen binnen de stad en over straffen met een hoge boete.¹²⁹

2.2. Andere instituties over rechtspraak

Naast de officiële rechtspraak in de steden behandelden ook andere instituties geschillen tussen burgers en losten criminele misdaden op. Dit komt naar voren in het boek van Schmidt, waarin zij benoemt dat het juridische landschap bestond uit meerdere instrumenten die op verschillende manieren verschillende zaken behandelen.¹³⁰ Van Meeteren sluit zich hierbij aan en stelt dat het rechtssysteem niet enkel in handen was van de bestuurlijke elite, maar mede was onderverdeeld bij andere instituties zonder formele politieke macht.¹³¹ Zowel in Schiedam als in Rotterdam werd gebruik gemaakt van andere instituties voor de rechtspraak. Ten eerste in Schiedam waar de buurten een belangrijke rol speelden. De gebuurten in Schiedam waren opgericht uit angst en bezorgdheid voor de komst van vreemdelingen in 1725. In totaal werden er vijf buurten gecreëerd.¹³² In 1784 werden de buurten verder uitgebreid naar zeven omdat er meer vreemdelingen in Schiedam aanwezig waren dan voorheen.¹³³ Iedere buurt was onderverdeeld in smaldelen met aan het hoofd een wijkmeester. Een van de taken van de wijkmeester was het zorgen voor orde en rust in de buurt. De wijkmeester mocht zelfs bij schending van orde en rust boetes uitdelen en verbanningen

---

¹²⁷ Rechterlijke Archieven van Rotterdam: colleges van schout, schepenen en commissarissen, 'Rechtspraak en rechterlijke colleges te Rotterdam', *Stadsarchief Rotterdam* (2022) <https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoek-en-ontdek/adresboeken/zoeken-in-adresboeken/?mivast=184&mizig=210&miadt=184&miaet=1&micode=15&minr=56066750&miview=inv2&milang=nl>. 14-08-2022.

¹²⁸ Inventaris van het archief van de Baljuw en Hoge Vierschaar van Schieland, 1586-1811, 'Beschrijving', *Nationaal archief* (2022) <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/3.03.08.223> 14-08-2022.

¹²⁹ Onderzoeken, 'Baljuwschappen en baljuwsbenoemingen in Holland 1392-1805', *Nationaal archief* (2022) <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/baljuwschappen-en-baljuwsbenoemingen-in-holland-1392-1805#collapse-102079> 02-05-2022.

¹³⁰ Schmidt, *Prosecuting Women*, 26.

¹³¹ A. van Meeteren, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum, 2006) 13-18.

¹³² Keurboeken, inv. nr. 291.

¹³³ Ibidem.

opleggen.¹³⁴ Dit nam de druk weg bij de schepenenbank en ondersteunt het argument van Schmidt dat het juridische landschap niet enkel uit één instrument bestond. Hier valt echter wel wat tegenin te brengen. Schiedam valt weliswaar niet onder de grote steden van Holland maar de verantwoordelijkheid voor orde en rust bij één wijkmeester per smaldeel lijkt zeer gelimiteerd. Volgens Roodenburg was het toch mogelijk dat buurten in de achttiende eeuw zicht hielden op orde rust wegens de aanwezige sociale controle in de buurten. Die sociale controle was gebaseerd op noties van eer en schande en op het beschermen van de eigen reputatie en eerbaarheid. Zodra burens onrust merkten konden zij dat melden bij de desbetreffende wijkmeester zodat hij het probleem verder kon oplossen.¹³⁵ Volgens Hofman kwamen met name zedendelicten voor bij de wijkmeesters aangezien de burens daar zeer alert op waren.¹³⁶ Dat specifieke zaken bij de wijkmeesters terecht kwamen is een interessante constatering. Tegelijkertijd is de focus op zedendelicten logisch aangezien daar in de achttiende- en negentiende eeuw veel waarde aan werd gehecht; met name door de normen en waarden van religie en de rol van de vrouw daarbij.¹³⁷ Zo was overspel bijvoorbeeld het meest vervolgd zedendelict waarbij met name vrouwen werden opgepakt.¹³⁸

Naast Schiedam kende ook Rotterdam een ondersteunend orgaan om de lasten van de rechtspraak te verdelen. In volledige term waren dit de commissarissen van kleine zaken en vredemakers of het college van de vijf vredemakers. Zij hadden een essentiële taak binnen de rechtspraak: namelijk het assisteren van de schout en zijn schepenen bij de rechtszaken. Enerzijds hielpen zij bij het vooronderzoek door genoeg bewijslasten te verzamelen voor het vonnis. Anderzijds hielpen zij, net als bij de wijkmeesters in Schiedam, door middel van het opleggen van boetes bij kleinere zaken.¹³⁹ Een voorbeeld van zaken die het college van de vredemakers behandelde waren schulden die niet waren betaald.¹⁴⁰ Tevens waren partijen verplicht bij kleinere zaken om hun problemen eerst bij de vredemakers te presenteren. De vredemakers probeerden dan een akkoord tussen de partijen te bewerkstelligen en alleen als

---

¹³⁴ Ibidem; Faber en Lombarts, *Een rechtshistorische uiteenzetting*, 115-122.

¹³⁵ H. Roodenburg; 'Naar een etnografie van de vroegmoderne stad: 'De gebuyrten' in Leiden en Den Haag', in: P. te Boekhorst en P. Burke eds., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850: een historisch-antropologisch perspectief* (Heerlen 1992) 219-242.

¹³⁶ E. Hofman, *Dikwijls bespied. Sociale controle onder burens in het achttiende-eeuwse Kortrijk* (Kortrijk 2013) 27.

¹³⁷ R. Aerts en H. te Velde, *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Utrecht 1998) 125-156.

¹³⁸ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 42.

¹³⁹ Van der Burg, *Tot laste der Stadt Rotterdam*, 14-15.

¹⁴⁰ Van Meeteren, *Op hoop van akkoord*, 236-250.

dit niet mogelijk was werden de partijen naar de schepenenbank doorgestuurd.¹⁴¹ De vredemakers werden bekend gemaakt via de krant zoals in de Rotterdamsche courant van 3 februari 1795.

Afbeelding 3 Bijvoegsel behorende tot de Rotterdamsche Courant van dinsdag 3 februari 1795 (Delpher)

Er is een duidelijke overeenkomst met Schiedam ondanks dat het aanvullende orgaan op een andere manier was vormgegeven. Deze wijkmeesters en vredemakers kunnen als een laagdrempelige manier worden gezien voor burgers om conflicten op te lossen. Bij het maken van een conclusie na de analyse van de rechtszaken in Schiedam en Rotterdam dient rekening gehouden te worden met zaken die niet voor de schepenenbank zijn verschenen, aangezien zij op een laagdrempeligere wijze zijn opgelost. Deze zaken staan namelijk niet opgenomen in de bekeken vonnissen. Dit sluit aan bij de algemene conclusie onder historici dat een volledig beeld van criminaliteit onmogelijk geschetst kan worden. Tevens is niet het volledige strafrecht uit de achttiende eeuw opgeschreven in boeken en zijn er ook rechtszaken verloren gegaan.¹⁴²

---

¹⁴¹ E. von Bóné, 'Terug naar een 'mediationrechter' in Nederland conform het model van Voltaire?', *Nederlands-Vlaams tijdschrift voor mediation en conflictmanagement* 20:1 (Rotterdam 2016) 18.

¹⁴² Egmond, *Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid*, 9-20.

Hoofdstuk 3 De rechtspraak in Schiedam en Rotterdam

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van rechtszaken van 1790 tot 1802 uit de archieven van Schiedam en Rotterdam gekeken of er sprake was van discriminatie tegen niet-gevestigden en migranten. In het eerste deel van dit hoofdstuk worden van beide steden de meer algemene kenmerken van de delinquenten besproken en uitgelicht. De reden voor deze uitlichting van de kenmerken is om eventuele andere verklaringen omtrent discriminatie door de rechtbank mee te nemen of juist uit te sluiten. Vervolgens wordt ingegaan op de delicten die de delinquenten hebben gepleegd en wat voor straffen er zijn opgelegd. Tussendoor worden de twee hoofdstukken met elkaar vergeleken om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden en te toetsen of de analyse klopt. De hoofdvraag is: *In hoeverre werden vreemdelingen gediscrimineerd door de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam van 1790-1802?* De verwachting is dat er in beide steden sprake was van discriminatie voor de rechtbank.

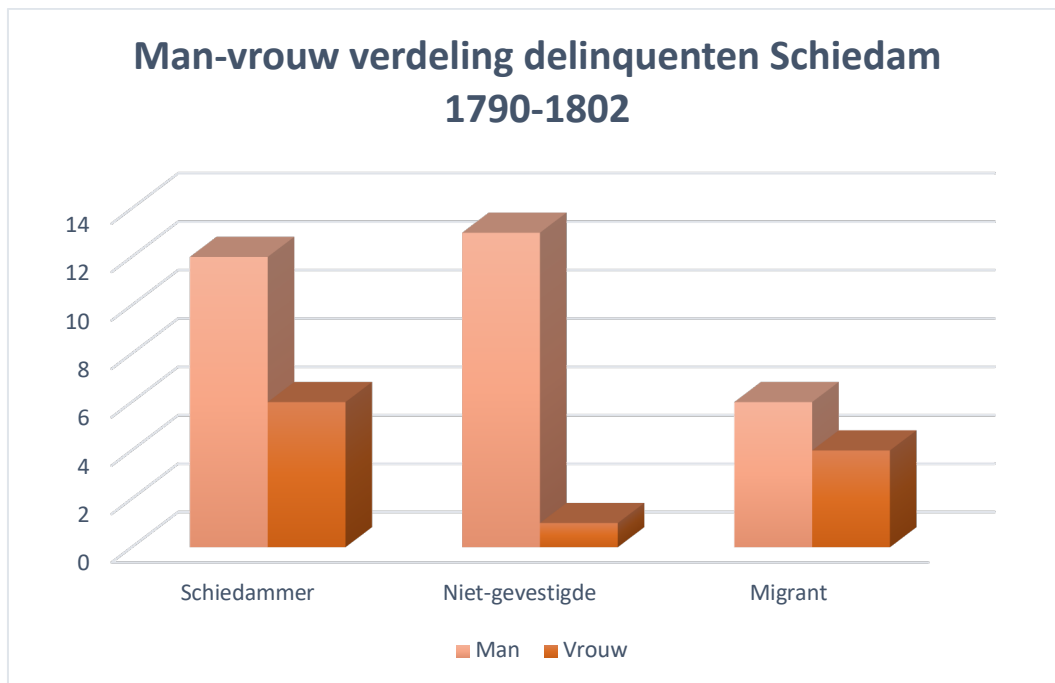
De rechtsarchieven van Schiedam zijn kleiner dan die van Rotterdam. Ondanks de beperktheid zijn er nog beschikbare zaken gevonden in de vonnissen en processtukken. In totaal zijn voor de stad Schiedam 42 zaken gevonden. Niet voor alle zaken is echter een vonnis beschikbaar; in totaal zijn 32 zaken met een vonnis gevonden. Desalniettemin kunnen de overige tien zaken worden meegenomen in het onderzoek aangezien zij wel een beeld schetsen over wie voor de rechtbank in Schiedam verschenen en welke straf voor hen eventueel geëist werd. De rechtsarchieven voor Rotterdam zijn zeer uitgebreid met genoeg beschikbare zaken. Voor Rotterdam is gebruik gemaakt van een eerdere 10-jaarlijkse steekproef van Van der Heijden voor haar project *Crime and Gender 1600-1900: a Comparative Perspective*.¹⁴³ De periode die Van der Heijden voor haar project heeft gebruikt is langer dan de periode in deze scriptie, namelijk van 1750 tot 1811, en daarom is er enkel gebruik gemaakt van het deel tussen 1790 en 1802. Uiteindelijk is voor deze scriptie gebruik gemaakt van 95 zaken.

3.1. Algemene kenmerken van de delinquenten

De delinquenten die voor de rechtbank in Schiedam en Rotterdam zijn verschenen in de periode van 1790 tot 1802 zijn zeer verschillend van elkaar op meerdere vlakken. Ten eerste als het gaat om de man-vrouw verhouding.

---

¹⁴³ Van der Heijden, *Steekproef voor het project crime and Gender 1600-1900*, nr. 16 en nr. 18.

Figuur 2.1 Man-vrouw verdeling delinquenten Schiedam (Archief Schiedam)

In totaal zijn in Schiedam elf vrouwelijke delinquenten gevonden tussen 1790 en 1802. Dat is een percentage van 26 procent. In eerste instantie lijkt het aantal vrouwen laag en kan het worden verklaard via biologische gronden: namelijk dat mannen meer actief- en ondernemend gedrag bezitten.¹⁴⁴ Daarnaast is het een laag aantal in vergelijking met Amsterdam. In Amsterdam lag het percentage tussen 1680-1811 op 35,2 procent. Het ligt meer in lijn met de steden Haarlem en Dordrecht die beide een percentage van dertig procent kenden.¹⁴⁵ Toch mag het beschouwd worden als een hoog aantal bijvoorbeeld in vergelijking met het hedendaagse criminaliteitscijfer voor vrouwen dat op vijftien en een half procent lag in 2005.¹⁴⁶ Er zijn een aantal verklaringen voor het hoge percentage vrouwelijk delinquenten in Schiedam. Ten eerste pleegden vrouwen in de steden meer criminaliteit dan op het platteland.¹⁴⁷ In de steden hadden vrouwen namelijk een andere positie die onafhankelijker was en plaatsvond in het publieke leven. Vrouwen werkten en stonden aan het hoofd van het gezin. Schiedam kende in 1621 47 procent vrouwelijke gezinshoofden wat de onafhankelijke positie van de vrouw toont. Door deze positie in het openbare leven kwamen zij meer in contact met criminaliteit. Hollandse vrouwen stonden in het buitenland bekend als

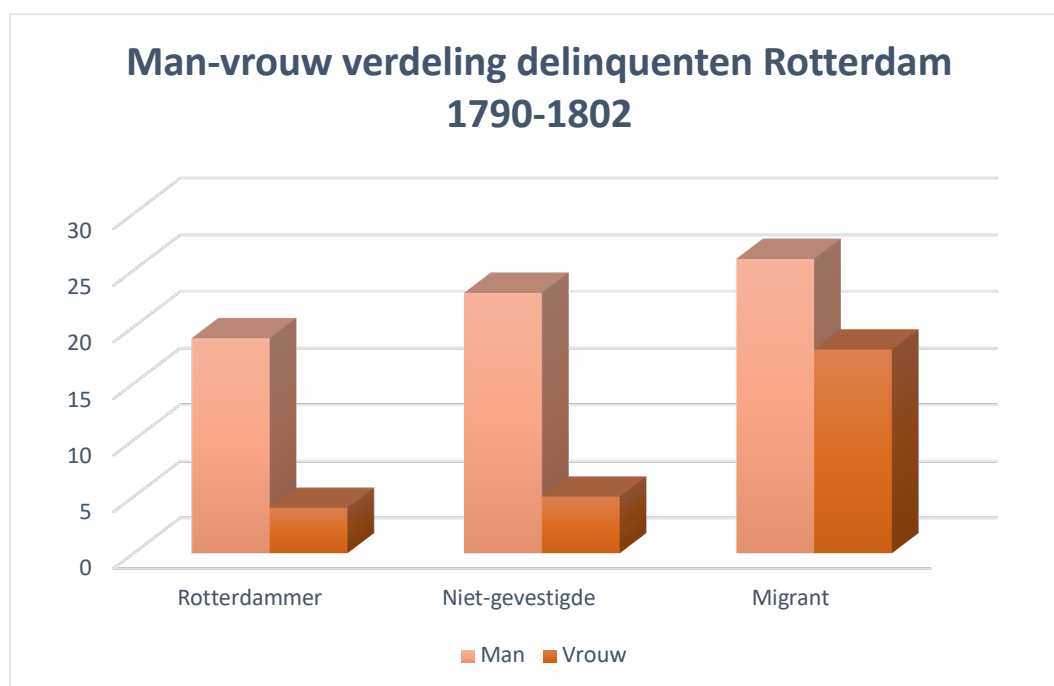
¹⁴⁴ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 11-12.

¹⁴⁵ Ibidem, 13-22.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Schmidt, *Prosecuting women*, 3-5.

overheersend en aanwezig.¹⁴⁸ Daarnaast kon het een overlevingsstrategie zijn uit armoede.¹⁴⁹ Ten tweede was sprake van een vrouwenoverschot in Nederland in de vroegmoderne tijd. Dit was onder andere het resultaat van de betere levensverwachting en het werk van mannen bij de VOC waardoor zij vaak wegwaren. Vrouwen waren minder mobiel omdat zij aan hun geboorteplaats gebonden waren wegens eventuele kinderen. Dit neemt niet weg dat vrouwen ook naar de steden trokken voor werk. Het is zichtbaar dat bijna net zoveel migrantenvrouwen als mannen naar Schiedam trokken. Daarnaast is het aantal niet-gevestigde vrouwelijke delinquenten in Schiedam behoorlijk laag. Beide bevindingen sluiten daarmee aan bij de literatuur, namelijk dat migranten vaak van verder kwamen dan niet-gevestigden omdat zij zich gingen vestigen en niet-gevestigden enkel rondtrokken. Dit hoge aantal vrouwen gold ook voor Rotterdam waar in totaal 27 delinquenten vrouw waren.

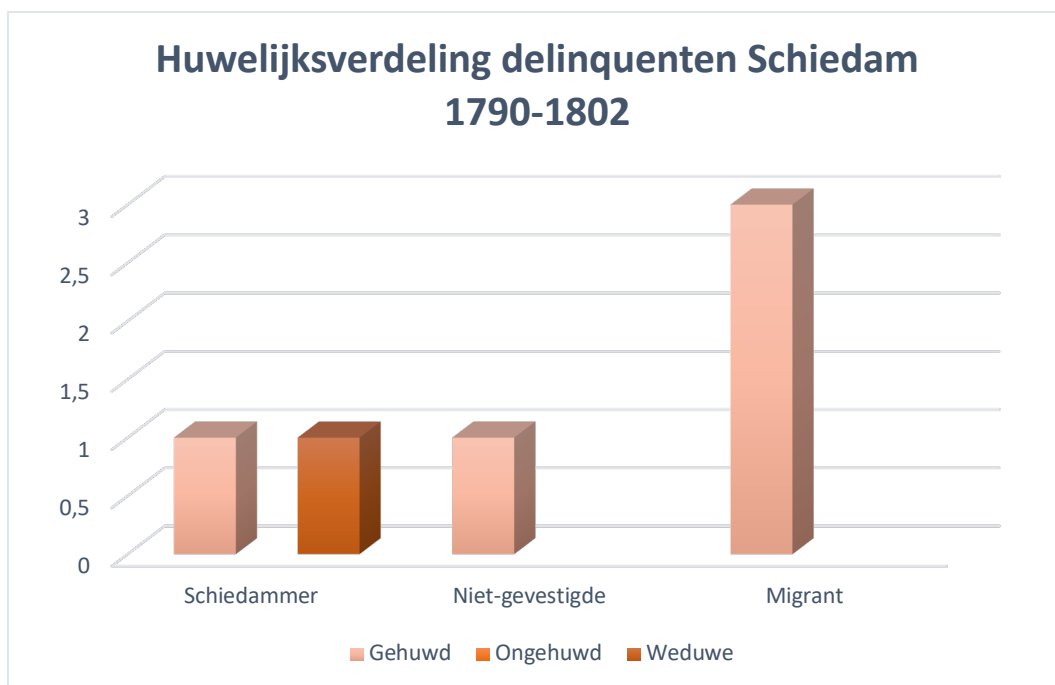
Figuur 2.2 Man-vrouw verdeling delinquenten Rotterdam (Archief Rotterdam)

Dat de steden overeenkomen met elkaar is logischerwijs een uitkomst van de kenmerken die zij bezaten, die verklaren waarom het percentage misdadige vrouwen in de vroegmoderne tijd hoog lag. Zo kende Rotterdam net als Schiedam een hoge urbanisatiegraad waarbij de vrouwen onafhankelijk en in het publiek leefden. Daarnaast was er een vrouwenoverschot doordat zij zowel een betere levensverwachting hadden als dat vrouwelijke migranten naar de

¹⁴⁸ A. Schmidt, *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001) 51.

¹⁴⁹ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 31-38.

stad trokken.¹⁵⁰ Benoemingswaardig hierbij was de kwetsbare positie van vrouwen in de vroegmoderne tijd zoals omschreven door Kloek. Zij stelt dat het lastig is om aan te nemen dat vrouwen criminaliteit pleegden wegens hun onafhankelijke positie. Zij deden dit juist eerder door hun lastige kwetsbare situatie waarin vooral diefstal een manier van overleven was.¹⁵¹ Schmidt belicht in haar boek dat vrouwen door die onafhankelijkheid inderdaad kwetsbaar waren omdat zij moeilijke keuzes moesten maken binnen lastige economische omstandigheden.¹⁵² Wellicht dat dit een verdere aansluiting is op de hoge criminaliteitscijfers van vrouwen in Schiedam en Rotterdam. Het is echter niet zo dat sprake was van discriminatie jegens vrouwen in het algemeen in Schiedam en Rotterdam, aangezien ondanks de fragielere status zij niet vaker dan mannen voor de rechtbank verschenen. Er is wel een duidelijk verschil zichtbaar tussen het soort vrouwen dat voor de rechtbank verscheen en dan met name in Rotterdam. In Rotterdam zijn achttien vrouwelijke migranten zichtbaar in de figuur en maar vier Rotterdamse vrouwen. Wellicht dat dit een eerste zichtbare vorm van discriminatie jegens vreemdelingen laat zien. Bovendien is het aantal vrouwelijke niet-gevestigde delinquenten ook hoger maar daarbij gaat het maar om één persoon meer.

Figuur 2.3 Huwelijksverdeling delinquenten Schiedam (Archief Schiedam)

¹⁵⁰ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 31-38.

¹⁵¹ E. Kloek, *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990) 122-159.

¹⁵² Schmidt, *Prosecuting Women*, 1-22.

Verder is de huwelijkse status een interessant kenmerk om naar te kijken. Opvallend is dat bij de rechtsarchieven in Schiedam dit kenmerk nauwelijks vermeld stond. Enkel bij vijf delinquenten stond vermeld dat zij gehuwd waren en bij één delinquent werd geschreven dat zij een weduwe was. Gespeculeerd kan worden dat de overige delinquenten ongehuwd waren, maar voor de achttiende eeuw is dat een zeer laag aantal aangezien het huwelijk belangrijk was. Met name in de literatuur verschenen in de achttiende eeuw werd vaak vermeld dat het huwelijk de allerbelangrijkste gebeurtenis was in het leven van een vrouw.¹⁵³ Desalniettemin staat maar bij vier van de elf vrouwen vermeld of zij gehuwd of weduwe waren.¹⁵⁴ Volgens Luiten van Zanden en De Moore is hier een verklaring voor. Volgens hen was Noordwest-Europa uniek als het ging om het huwelijksgedrag. Dit was het resultaat van de investering in het menselijk kapitaal waardoor mannen en al helemaal vrouwen relatief laat gingen trouwen in vergelijking met de rest van Europa. Het huwelijk was in Noordwest-Europa gebaseerd op wederzijdse instemming en het bruidspaar ging elkaar zelf zoeken. Aan de ene kant kwam dit doordat vrouwen in Noordwest-Europa actief werkten net als mannen wegens arbeidsschaarste. Aan de andere kant was de bruidsschat minder belangrijk dan in de rest van Europa en zo mede het eigendomsbeheer binnen het huwelijk.¹⁵⁵ Het is daarom lastig om te speculeren of het huwelijksaantal onder de delinquenten inderdaad laag lag voor Schiedam en dat de overige delinquenten allen ongehuwd waren. Al helemaal als er rekening wordt gehouden met de gemiddelde leeftijd van de delinquenten van 31,5 jaar. Dit gemiddelde was ondanks een vrije huwelijksmarkt te oud om zo weinig gehuwden tussen de delinquenten te hebben.¹⁵⁶ Over de huwelijksverdeling in Rotterdam is meer bekend dan voor Schiedam. In slechts negen van de 95 zaken is het onbekend of de delinquent gehuwd, ongehuwd of weduwe was. Zodoende is het duidelijk dat het huwelijk wel degelijk nog een belangrijke rol speelde in de achttiende ondanks het eerder geschetste beeld door Luiten van Zanden en De Moore, aangezien de meeste delinquenten getrouwd waren. Logischerwijs is dit een uitkomst van de rol van religie in Holland in de vroegmoderne tijd en was het atheïsme bijvoorbeeld nog niet geaccepteerd.¹⁵⁷

---

¹⁵³ E. Storm, Hoe ieder een, volgens zijne sexe, zich behoorden te gedraagen. Genderrepresentaties in een Nederland etiquetteboek uit de achttiende eeuw (BA scriptie Geschiedenis UU, Utrecht 2019) 13.

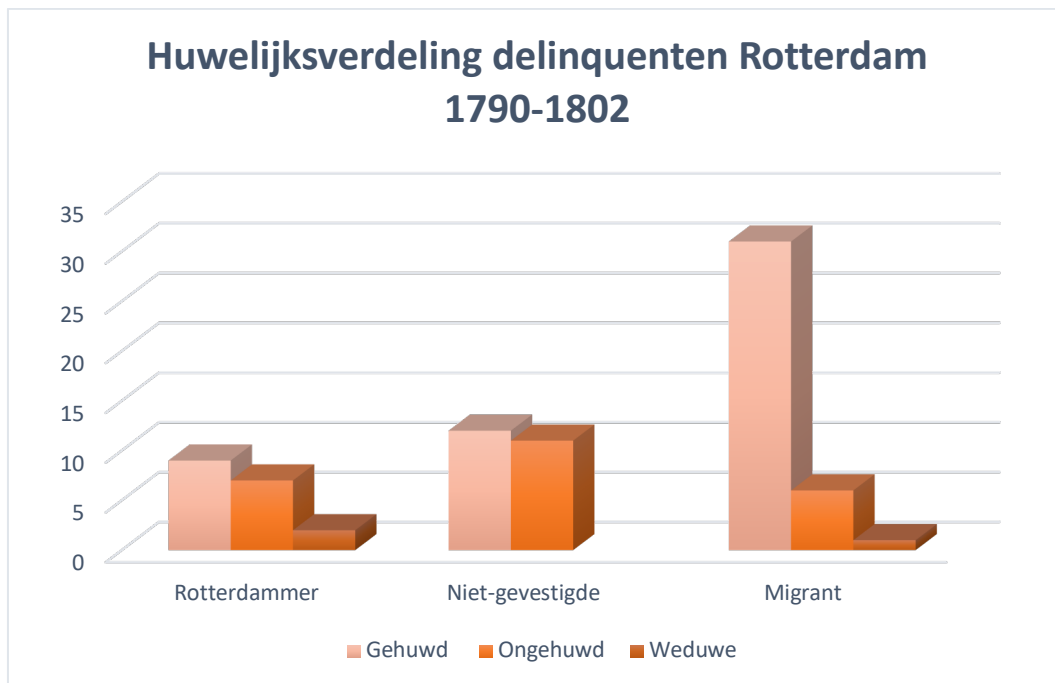
¹⁵⁴ Vonnissen, inv.nr. 454; Processtukken, inv.nr. 454.

¹⁵⁵ J. L. Luiten van Zanden en T. de Moor, 'Mensen en economie in de Gouden Eeuw', *Leidschrift | Dynamiek en Stagnatie in de Republiek. Vroegmoderne overlevingsstrategieën* 23 (2008) 15-26.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Gijswijt-Hofstra, *Een schijn van verdraagzaamheid*, 9-41.

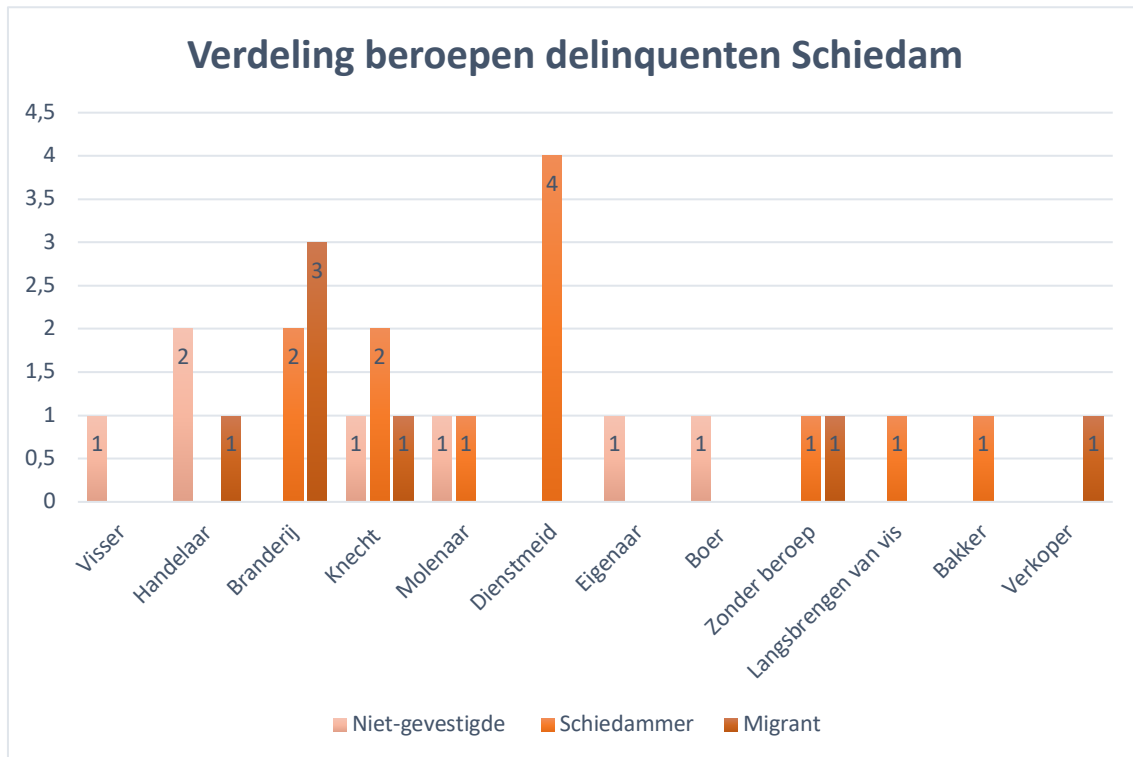

Figuur 2.4 Huwelijksverdeling delinquenten Rotterdam (Archief Rotterdam)

Hierdoor is het aannemelijker geworden voor Schiedam dat het bij de delinquenten zonder vermelding van enig huwelijk eerder ging om een nalatigheid dan dat sprake was van een laag huwelijksaantal onder de delinquenten. Het is opvallend dat zowel gehuwden als ongehuwden misdaden pleegden terwijl verwacht kon worden dat er een grotere groep ongehuwden delicten pleegden wegens de meer fragiele- en minder geaccepteerde status en het hebben van minder verantwoordelijkheden. Kortom, het is aannemelijker dat meer ongehuwden misdaden pleegden dan gehuwden. Een ruime meerderheid van de delinquenten in Rotterdam was echter gehuwd, namelijk 62 procent. 35 procent van de delinquenten was niet gehuwd en dit zijn vooral de delinquenten van jonge leeftijd. Negentien van de dertig ongehuwde delinquenten waren namelijk jonger dan 25 jaar. Bij Rotterdammers en niet-gevestigden was het aantal niet-gehuwden bijna gelijk aan het aantal gehuwden. Bij migranten is dit verschil veel groter en is het aandeel gehuwden een stuk hoger. Dit kan betekenen dat zij gediscrimineerd werden en dat zij, ondanks dat zij gehuwd waren in een samenleving waar dat belangrijks was, alsnog vaak voor de rechtbank verschenen wegens hun minder stabiele status. Het is bij dit punt echter lastig om te concluderen dat er daadwerkelijk sprake was van discriminatie omdat het niet gold voor niet-gevestigden. Het toont wellicht de kwetsbare positie van de migranten wat geïnterpreteerd kan worden als discriminatie. Over het algemeen kan echter niet gesproken worden van discriminatie omtrent huwelijks status bij alle groepen in de samenleving aangezien er niet meer ongehuwden werden opgepakt. De samenleving in de vroegmoderne tijd was grotendeels gehuwd wat overeenkomt met de bevindingen.

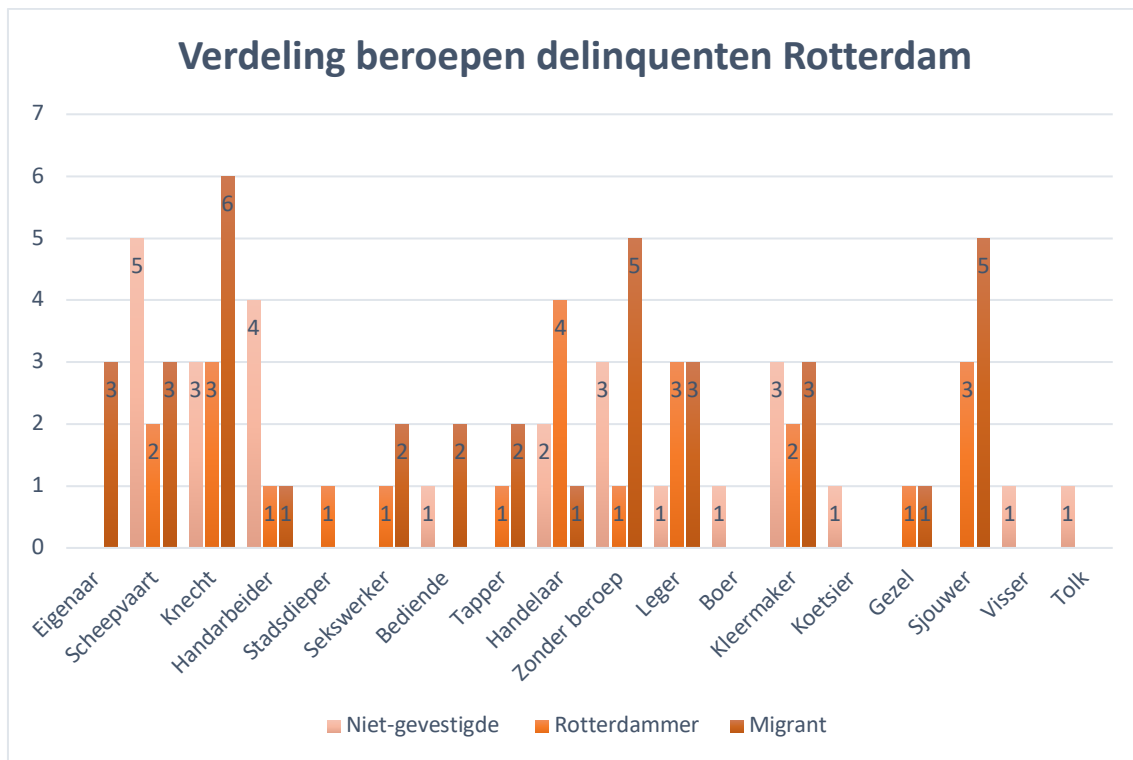
Naast verschil in geslacht en huwelijke status is er een ruime diversiteit aan beroepen. Dit toont aan dat de delinquenten verschillende achtergronden hadden. Sommige beroepen zijn samengevoegd onder één categorie, zoals knecht of leger, om het overzichtelijk te houden en de figuur niet te groot te maken. Daarnaast is niet van alle delinquenten duidelijk wat voor beroep zij hadden. Onderstaand figuur geeft een overzicht van de verschillende beroepen bij de delinquenten in Schiedam.

Figuur 2.5 Beroepen delinquenten Schiedam (Archief Schiedam)

Twee punten zijn hierbij opvallend. Wat het meeste opvalt is dat het allen beroepen waren waarbij men niet zozeer veel geld verdiende. Beroepen zoals zakkendrager, brander en knecht waren tevens zware beroepen. Dit ligt in lijn met de eerder benoemde ongelijkheid in de steden van Schiedam en Rotterdam. Enkel een klein percentage behoorde tot de bovenlaag van de stad en de groep armen was veel groter; mede door de aanwezige laaggeschoolde beroepen in de stad.¹⁵⁸ Dit is tevens zichtbaar in onderstaande figuur voor Rotterdam.

¹⁵⁸ Schadee, *Een rijk geheugen*, 106-109.

Figuur 2.6 Beroepen delinquenten Rotterdam (Archief Rotterdam)

In het boek van Van der Heijden stelt zij dat veel delinquenten de delicten pleegden vanuit een armoedig perspectief.¹⁵⁹ Niet alleen Van der Heijden heeft hierover geschreven. Ook Kloek benoemt dit in haar boek en belicht dat een groot aantal historici van mening zijn dat criminaliteit werd gepleegd uit armoede.¹⁶⁰ De bevindingen in de literatuur komen overeen met de bevindingen in de figuur, namelijk dat met veel van de beroepen van de delinquenten niet veel geld te verdienen was. Daarnaast is het mogelijk dat het een strategie was om ongewenste armen te verbannen zodat de armenkamers niet overbelast werden.¹⁶¹ Hiermee is het lastig om te bepalen of er discriminatie was jegens de lagere klasse van de samenleving of juist tegen vreemdelingen. Volgens Kuijpers waren er specifieke beroepen voor migranten in de vroegmoderne tijd zoals kleermakers, bakkers, arbeiders, zeelieden en schoenmakers. De reden dat zij voor deze beroepen kozen had vooral mee te maken met het feit dat het geen lange opleiding vereiste die zelf bekostigd moest worden. Zij konden zo snel aan het werk en geld verdienen; een van de belangrijkste redenen om naar de nieuwe stad te trekken.¹⁶² Toch valt het aandeel delinquenten zonder beroep mee. Wanneer enkel delicten werden gepleegd uit armoede mag de verwachting bestaan dat er meer delinquenten zonder beroep tussen

¹⁵⁹ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 31-38.

¹⁶⁰ Kloek, *Wie hij zij, man of wijf*, 122-159.

¹⁶¹ Keurboeken, inv.nr. 291.

¹⁶² Kuijpers, *Migrantenstad*, 187-213.

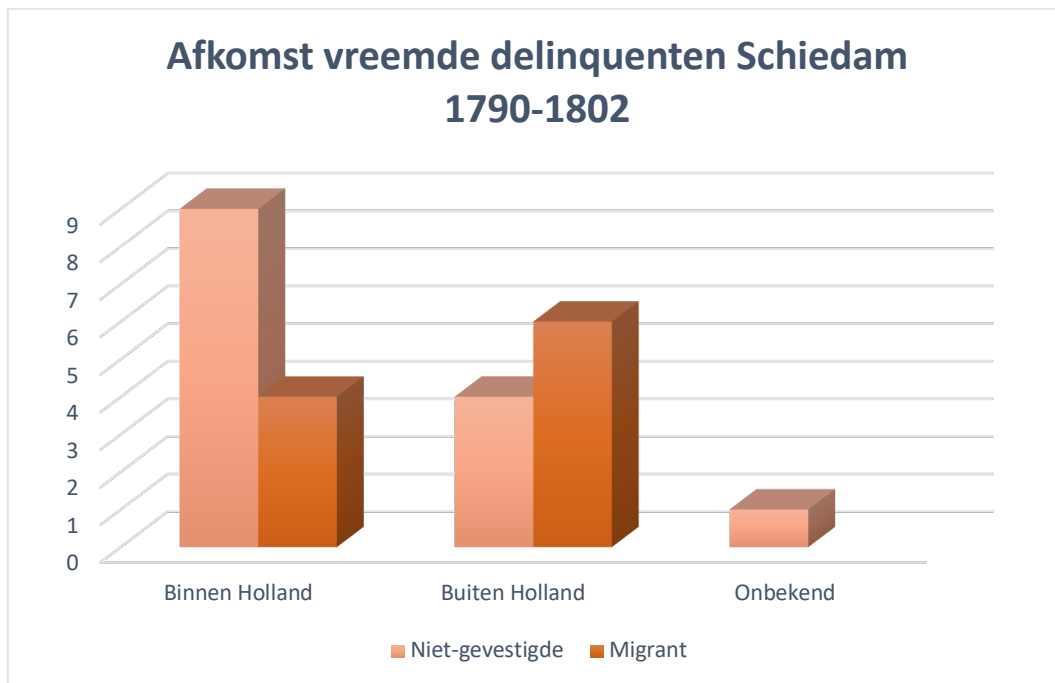
stonden. In Rotterdam waren daarnaast beroepen die wel hoge inkomsten boden, zoals negotie en bepaalde functies binnen het leger. Dit sluit aan bij Van Deukeren die stelt dat vele historici hoge criminaliteitscijfers verklaren vanuit armoede en economische stagnatie. Uit zijn onderzoek naar Loosdrecht kwam naar voren dat er een aantal delinquenten waren die inderdaad uit armoede delicten pleegden maar dat was vaak het resultaat van een individuele ramp zoals het verliezen van een partner. Delinquenten pleegden volgens hem meer delicten uit een impuls in de achttiende eeuw.¹⁶³ Het is inderdaad te eenzijdig om te stellen dat de delicten slechts werden gepleegd uit armoede. Zo vallen geweldsdelicten daar niet mee te verklaren. Kortom, door de te kijken naar de beroepen in Schiedam en Rotterdam blijkt dat de meeste delinquenten beroepen hadden die een laag inkomen boden maar het is te eenzijdig om te stellen dat de grootste drijfsfeer voor criminaliteit armoede was. Dit is wat Schmidt ook benoemt in haar boek. Volgens haar worden migranten omschreven als kwetsbaar en is criminaliteit verbonden met armoede maar is er nog te weinig kennis omtrent deze onderwerpen om dit te bevestigen. Wel zijn er veel typische migrantenberoepen zichtbaar wat opnieuw een eigenschap toont van migranten waartegen gediscrimineerd kon worden.

Tot slot is nog een ander kenmerk aanwezig dat belicht moet worden voor de analyse, namelijk het verschil in afkomst bij migranten. Tegenwoordig is een migrant iemand die van buiten Nederland komt maar in de achttiende eeuw identificeerden inwoners van Nederland zich meer met de stad waar zij vandaan kwamen dan met Nederland zelf. Dit blijkt uit de ontvangen stadsrechten; zodra een inwoner van een stad de stad verliet en in een nieuwe stad ging wonen kende hij of zij daar geen stadsrechten.¹⁶⁴ Zodoende werd iedereen die niet uit de stad kwam gezien als een migrant.

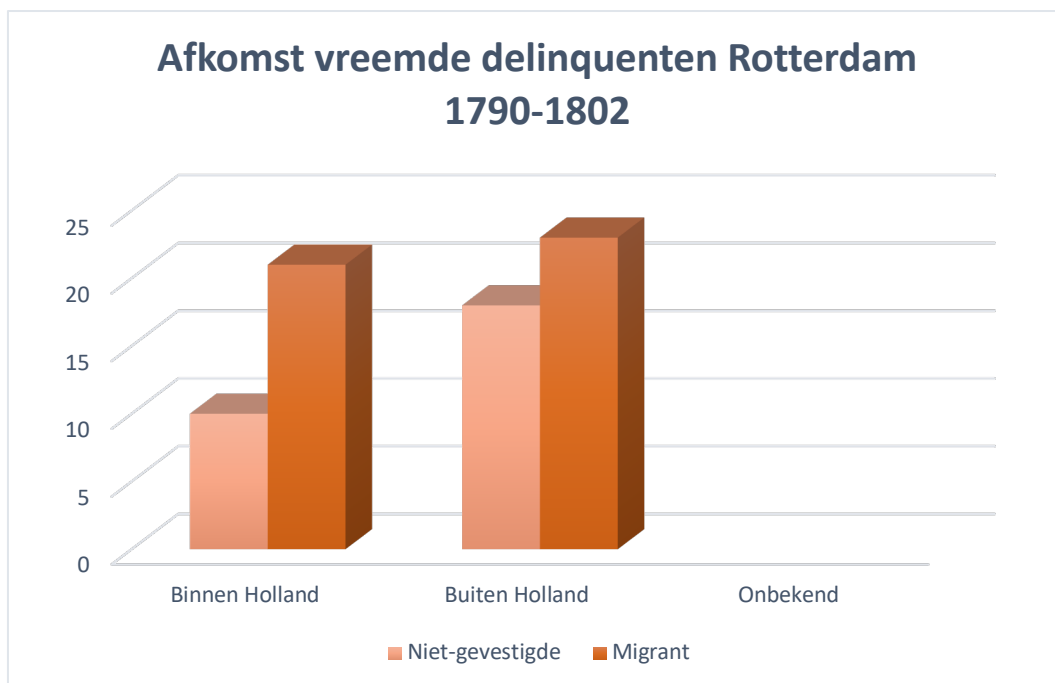
---

¹⁶³ H. van Deukeren, *'Zegt dat den honger een scherp zwaard is...'* Op zoek naar armoedecriminaliteit in de Vechtse venen in de tweede helft van de achttiende eeuw (Utrecht 1991) 144-166.

¹⁶⁴ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 16.

Figuur 2.7 Verdeling migranten in Schiedam (Archief Schiedam)

Figuur 2.8 Verdeling migranten in Rotterdam (Archief Rotterdam)

Bovenstaand is zichtbaar dat in totaal tien van de 42 delinquenten migranten waren binnen Schiedam. Hiervan kwamen vier migranten uit Holland en zes migranten van buiten Holland. Aan de ene kant kon dit te maken hebben met de ligging van Schiedam. Schiedam ligt naast Rotterdam en beide steden hadden minder last van economische stagnatie dan andere steden in Holland en daarbij komend een stijgend inwoneraantal.¹⁶⁵ Rotterdam had echter een

¹⁶⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 88.

breder keuze aan arbeid dan Schiedam waardoor dat een reden kon zijn dat Schiedam meer migranten kende van buiten Holland dan van binnen Holland. De migranten binnen Holland konden de neiging hebben om eerder naar Rotterdam te trekken om een nieuw leven te beginnen. Aan de andere kant was Schiedam klaarblijkelijk wel aantrekkelijk genoeg om migranten van buiten Holland aan te trekken. In de literatuur is juist naar voren gekomen dat hoe groter de stad, hoe meer het migranten van ver aantrok.¹⁶⁶ Daarnaast kwam in het eerste hoofdstuk naar voren dat de meeste vreemdelingen die naar Schiedam reisden uit de omringende steden kwamen. Niet-gevestigden in Schiedam kwamen vooral vanaf binnen Holland waardoor het wellicht meer op de niet-gevestigden sloeg.¹⁶⁷ Overigens waren dit enkel de migranten en niet-gevestigden die voor de rechtbank zijn verschenen in Schiedam. Zo kan het een verklaring zijn dat meer migranten van buiten Holland werden opgepakt dan migranten binnen Holland en dat wel degelijk sprake was van discriminatie. Dit sluit aan bij het eerder besproken standpunt van de Munck en Winter: namelijk dat sprake was van gewilde en niet-gewilde migranten.¹⁶⁸ De niet-gewilde migranten konden eerder opgepakt worden dan de gewilde migranten om hen een verbanning op te leggen. Wellicht dat migranten van buiten Holland minder gewild waren. Zij vielen daarnaast ook meer op. Nieuwkomers waren te herkennen wegens hun andere uiterlijk en gebruiken.¹⁶⁹ Rotterdam kende een gelijkere verdeling tussen migranten van binnen- of buiten Holland. 41 procent van de delinquenten die voor de rechtbank in Rotterdam zijn verschenen kwamen van binnen Holland en 59 procent van buiten Holland. Eerder was al bevonden dat er in Rotterdam inderdaad veel migranten van buiten Holland kwamen, naast de migranten van binnen Holland, door het internationale karakter.¹⁷⁰ Tevens kwamen meer niet-gevestigden van buiten Holland dan van binnen Holland, namelijk 36 procent van binnen Holland en 64 procent van buiten Holland. Het feit dat de groep vreemdelingen onder delinquenten binnen Rotterdam en voor een deel binnen Schiedam grotendeels van buiten Holland kwamen kan opnieuw te maken hebben met de discriminatie naar migranten toe. Het behelst het idee van gewilde en niet-gewilde migranten en dat migranten van verder wellicht geassocieerd werden met armoede omdat zij gingen werken in de laagbetaalde arbeid.

---

¹⁶⁶ Schmidt, *Prosecuting women*, 91-106.

¹⁶⁷ Lucassen, *Immigranten in Holland*, 30.

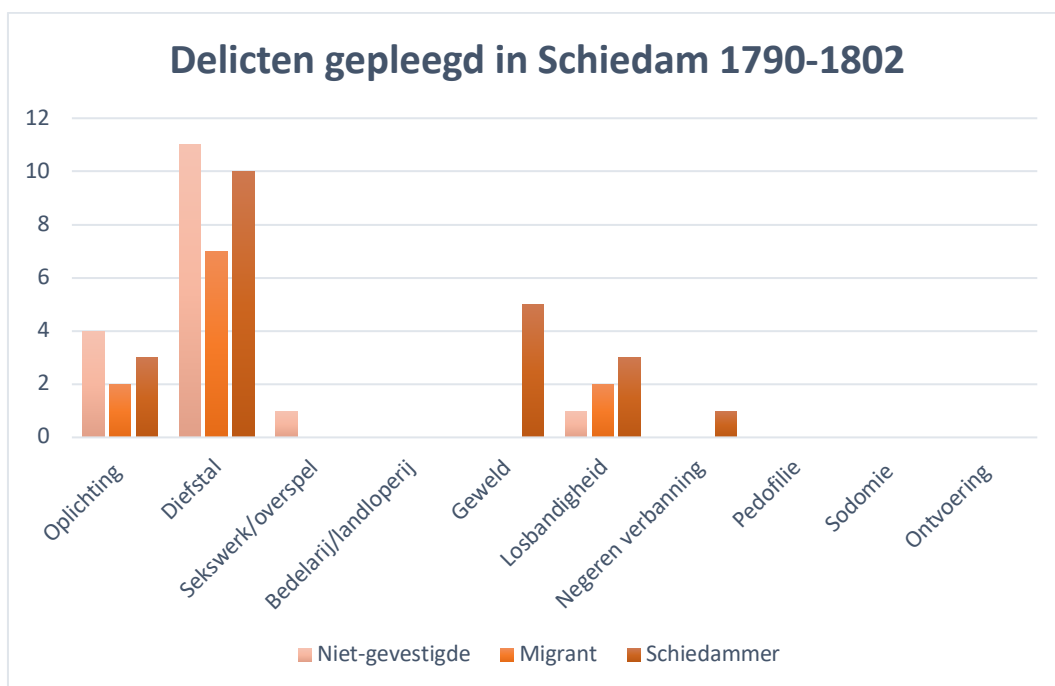
¹⁶⁸ De Munck en Winter, *Gated Communities*, 6-10.

¹⁶⁹ Van de Laar, De Nijs, Okkema en Oosthoek, *Vier eeuwen migratie*, 8-16.

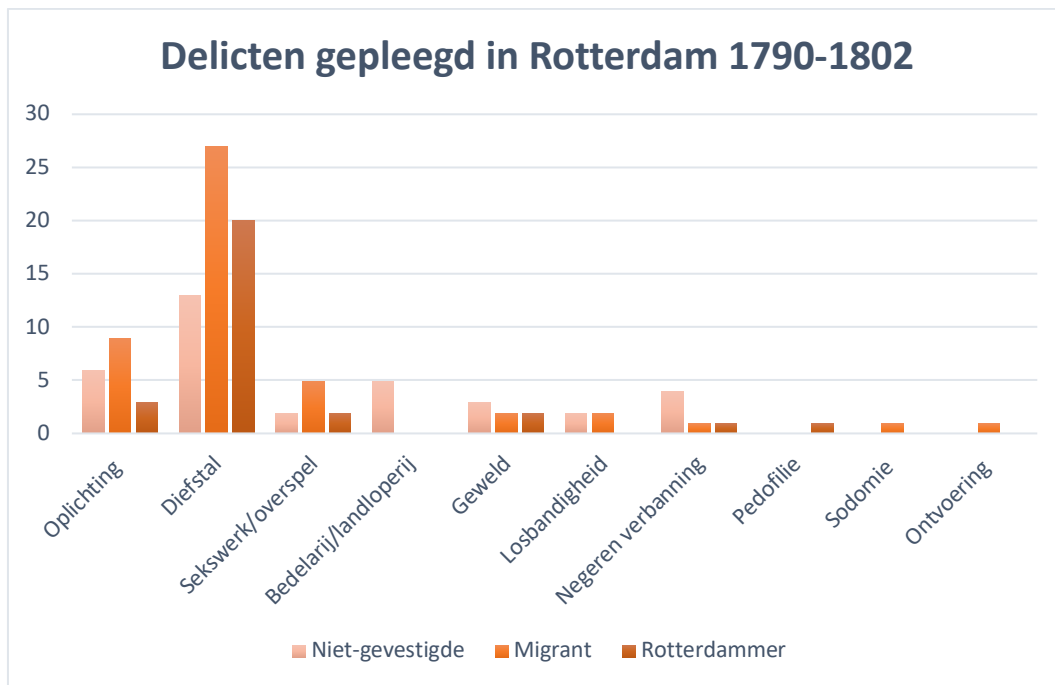
¹⁷⁰ Van der Schoor, *Burgers uit Bohemen*, 106-123.

3.2. Delicten van de delinquenten

Aan de hand van het aantal niet-gevestigden en migranten dat voor de rechtbank was verschenen, kan geanalyseerd worden of sprake was van discriminatie tegen vreemdelingen eind achttiende eeuw in Schiedam en Rotterdam. Om te beginnen is er een figuur dat een overzicht toont van de delicten die zijn gepleegd door de delinquenten om duidelijkheid te scheppen waarvoor de inwoners van Schiedam en Rotterdam tussen 1790 en 1802 werden opgepakt. Na het overzicht van de delicten worden het aantal delinquenten verschenen voor de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam besproken en worden de drie groepen apart van elkaar belicht.

Figuur 3.1 Delicten gepleegd in Schiedam (Archief Schiedam)

Figuur 3.2 Delicten gepleegd in Rotterdam (Archief Rotterdam)

3.2.1. Diefstal en oplichting

Het allereerste punt wat in beide figuren naar voren komt is dat meer delicten zijn gepleegd dan dat delinquenten zijn opgepakt. Van der Heijden benoemde dit fenomeen in haar boek, namelijk dat in de vroegmoderne tijd veel misdaden gepaard gingen met andere misdaden. Schiedam en Rotterdam passen in dit algemene patroon.¹⁷¹ Het tweede punt dat duidelijk wordt naar aanleiding van de figuur is dat diefstal het meest voorkomende delict is in zowel Schiedam als Rotterdam. Wegens dit grote aantal wordt het delict diefstal apart behandeld. Diefstal was een vorm van criminaliteit waarin zowel mannen als vrouwen vertegenwoordigd waren.¹⁷² In Schiedam was 56 procent van de delinquenten opgepakt wegens diefstal. Hierbij behoorden elf niet-gevestigden, zeven migranten en tien Schiedammers. Dat niet-gevestigden hier de grootste groep vormden was logischerwijze een uitkomst van hun zwakkere positie in de stad. Zij hadden bijvoorbeeld geen stadsrechten en konden sneller opgepakt worden na een misdrijf.¹⁷³ Overigens verklaarden Lucassen en Lucassen eerder dat specifieke groepen zoals de zigeuners met veel vooroordelen te kampen hadden waaronder het zijn van zakkenrollers. Wellicht dat dit mede een rol speelde bij de grote groep opgepakte niet-gevestigden binnen Schiedam.¹⁷⁴ De meest voor de hand liggende verklaring is dat de Schiedammers angstig

¹⁷¹ Van der Heijden, *Women and Crime*, 44-46.

¹⁷² Kloek, *Wie hij zij, man of wijf*, 122-159.

¹⁷³ Egmond, *Onderwerelden*, 149-179.

¹⁷⁴ Lucassen en Lucassen, *Vijf eeuwen migratie*, 36-42.

stonden tegenover de niet-gevestigden wegens armoede. Dit sluit aan bij de voorgaande besproken kenmerken van de delinquenten.¹⁷⁵ Bovendien verklaart de sociaaleconomische context in het achttiende-eeuws Schiedam waarom de Schiedammers een grote groep vormden binnen het delict diefstal. Zij konden zelf ook in armoede leven ondanks de bloeiende jeneverindustrie, want er was sprake van ongelijkheid op economisch gebied en veel inwoners hadden een ongezonde levensstijl in dichtbevolkte wijken gekenmerkt door ongedierte en verslaving.¹⁷⁶ Wellicht dat Van der Heijden in haar boek de terechte stelling maakte dat criminaliteit een vorm van overleven kon zijn.¹⁷⁷

Rotterdam kende voorts een grote ongelijkheid in de stad en een klein aantal inwoners behoorden tot de rijke bovenlaag. Net als in Schiedam bestond deze situatie ondanks de mindere economische stagnatie in vergelijking met andere Hollandse steden.¹⁷⁸ In Rotterdam was 54 procent van de delinquenten opgepakt wegens diefstal tussen 1790 en 1802. Hierbij behoorden dertien niet-gevestigden, 27 migranten en twintig Rotterdammers. Dit toont een ander beeld dan in Schiedam. Aangezien de algemene sociaaleconomische context wel overeenkwam, bestond er de verwachting dat ook hier de groep niet-gevestigden het grootst zou zijn. Wellicht dat de algemene groter wordende armoede in de stad breder getrokken was dan in Schiedam en meerdere groepen in de stad trof.¹⁷⁹ Het feit dat tevens in Rotterdam, net als in Schiedam, de Rotterdammers zelf niet het meeste werden opgepakt voor diefstal kan betekenen dat er sprake was van een vervolgingsbeleid met een focus op vreemdelingen om hen te weren.

3.2.2. Overig punten bij de delicten

Bedelarij is in Schiedam helemaal niet voorgekomen in de processtukken en vonnissen. In Rotterdam kwam het enkel voor bij vijf niet-gevestigden. In tijden waarbij een groot deel van de samenleving armoedig was is vanzelfsprekend sprake van meer bedelarij. Er werden daarom regelmatig nieuwe plakkaaten uitgebracht om aan dit delict een einde te maken en het werd intensief bestreden.¹⁸⁰ Dit kwam eerder aan het licht door Koster en Reinke. Zij stelden dat er in de vroegmoderne tijd een extra controle was op bedelarij en landloperij om grip te

---

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Van der Feijst, *Schiedam*, 125.

¹⁷⁷ Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 31-38.

¹⁷⁸ Schadee, *Een rijk geheugen*, 106.

¹⁷⁹ Van de Laar, De Nijs, Okkema en Oosthoek, *Vier eeuwen migratie*, 8-16.

¹⁸⁰ E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk* (Nijmegen 2003) 77-86.

krijgen op de grote toestroom van vreemdelingen.¹⁸¹ In Schiedam en Rotterdam was dit echter niet het geval. Aan de ene kant kan hierdoor niet gesproken worden van criminaliteit vanuit armoede aangezien het delict bedelarij dan hoger had moeten zijn. Aan de andere kant valt bedelarij onder de kleine delicten en is het een mogelijkheid dat het in beide steden werd opgelost door de wijkmeesters of vredemakers. Zij hielden zich namelijk bezig met de kleinere zaken binnen de stad om de lasten van de schepenenbank te verminderen. Het is een mogelijkheid dat de bedelaars in andere bronnen bewaard zijn gebleven die voor deze scriptie niet zijn bekeken. Tot slot is het van belang om te benoemen dat het per periode en stad kan verschillen waarvoor personen werden opgepakt.¹⁸² Aangezien het in Schiedam en Rotterdam redelijk goed ging met de economie was het stadsbestuur zelf wellicht minder bezig met armoede en wat soepeler met het beleid omtrent vreemdelingen. Dit ondanks dat er een grote groep armen in de steden aanwezig waren. Dit biedt de laatste verklaring waarom bedelarij bijna niet is voorgekomen tijdens het archiefonderzoek. Dat strafbaarstellingen kunnen veranderen of worden opgelost door andere instituties, is mogelijk een andere verklaring voor het lage aantal opgepakte delinquenten voor sekswerk en overspel. In Schiedam gaat het enkel om één delinquent en in Rotterdam om negen. Voor deze periode was het plegen van een zedendelict nog uit den boze en woog het zwaar mee in de strafmaat. Zodra een vrouw ongehoorzaam was betekende dat de reputatie in gevaar werd gebracht.¹⁸³ Hofman verklaart dit echter in zijn artikel niet zozeer aan de veranderende strafbaarstellingen maar aan de hand van de wijkmeesters. In Schiedam speelden de buurten een grote rol en de wijkmeesters hielpen hierbij mee met de rechtspraak om de schout en schepenen niet te overbelasten. Vaak werden zedendelicten door de wijkmeester opgelost omdat de burens het als eerst doorhadden zodra er overspel werd gepleegd.¹⁸⁴ Voor Rotterdam ligt de verklaring elders namelijk dat de zedendelicten mogelijk opgelost werden door de vredemakers. Zij konden de kleinere zaken oplossen zodat de schepenenbank niet overbelast zou raken door boetes uit te delen of een verbanning op te leggen.¹⁸⁵

Kortom, in beide steden is diefstal het meest gepleegde delict en dit is het gevolg van de sociaaleconomische context met een grotere ongelijkheid tussen arm en rijk. Daarbij kon diefstal een strategie van overleven zijn. In beide steden zijn het vooral de niet-gevestigden en migranten die dit delict hebben gepleegd. De verklaring hiervoor ligt bij de zwakkere positie

---

¹⁸¹ Koster en Reinke, *Policing Minorities*, 5-7.

¹⁸² Van der Heijden, *Misdadige vrouwen*, 50-54

¹⁸³ Schmidt, *Overleven na de dood*, 54-56

¹⁸⁴ Hofman, *Dikwijks bespied*, 27.

¹⁸⁵ Ibidem.

van deze groepen in de steden. Zo hadden niet-gevestigden geen stadsrechten en konden sneller opgepakt worden en was het voor migranten lastig om het poorterschap te ontvangen en toe te treden tot een gilde. Een andere verklaring is dat juist deze groepen werden gediscrimineerd waardoor zij vaker voor het delict werden opgepakt dan de Schiedammers en Rotterdammers.

3.2.3. Opgepakte delinquenten en de opgelegde straffen

Om te kijken of de migranten werden gediscrimineerd door de rechtbank is het van belang om de twee vormen van discriminatie te bespreken die in deze scriptie centraal staan. Ten eerste wordt gekeken naar de opgepakte delinquenten. Zijn er bijvoorbeeld meer vreemdelingen dan Schiedammers en Rotterdammers opgepakt. Ten tweede wordt naar de straffen gekeken en is het net als bij het vorige punt van belang om te kijken of vreemdelingen hogere straffen kregen. Mocht dit in beide gevallen zo zijn, dan kan geconcludeerd worden dat er sprake was van discriminatie jegens vreemdelingen. Uiteraard zijn er nog andere vormen van discriminatie zoals discriminatie bij het arresteren van delinquenten of het onder tortuur verhoren. Deze vormen zijn echter niet meegenomen.

In totaal waren zestien niet-gevestigden, negen migranten en zeventien Schiedammers opgepakt. Dit betekent dat de Schiedammers de grootste groep vormde die werd opgepakt tussen 1790 en 1802. Dit gaat in tegen de verwachting geschetst in de historiografie en de daarbij opgestelde hypothese. Onder andere Egmond stelt dat niet-gevestigden vaker en sneller werden opgepakt dan de inwoners geboren in de stad, aangezien zij geen stadsrechten kregen en minder rechtsbescherming hadden.¹⁸⁶ Daarbij komend bleek uit het artikel van Koster en Reinke dat er extra controles werden uitgevoerd door middel van zwerverwetten en regulaties op lokaal niveau in de vroegmoderne tijd waardoor de verwachting bestond dat er meer niet-gevestigden opgepakt waren. Er is echter meer literatuur besproken in de historiografie waarmee juist kon worden aangenomen dat de groep Schiedammers de grootste opgepakte groep waren. Hieronder valt de conclusie van Spierenburg, namelijk dat er geen onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende groepen in de achttiende eeuw.¹⁸⁷ King sluit zich daarbij aan met zijn onderzoek naar de rechtbank in Londen tussen 1791 en 1805. Hij stelt dat zodra er wordt gekeken naar de microgeschiedenis er sprake was van discriminatie maar daar in het grotere geheel geen sprake van was. Wanneer echter de groep

---

¹⁸⁶ Egmond, *Onderwerelden*, 149-179.

¹⁸⁷ Spierenburg, *The Spectacle of Suffering*, 84.

niet-gevestigden en migranten bij elkaar worden opgeteld, en zo samen de groep vreemdelingen vormde, waren zij wel een grotere groep dan de Schiedammers. In totaal bestond de bevolking van Schiedam rond 1800 voor ongeveer 35 procent uit vreemdelingen en voor 65 procent uit Schiedammers.¹⁸⁸ Dit betekent dat wanneer sprake zou zijn van een gelijkwaardige behandeling van vreemdelingen en Schiedammers, de groep opgepakte Schiedamse delinquenten groter zou moeten zijn dan de groep vreemdelingen. Lucassen en Lucassen spreken in hun boek over een lichte oververtegenwoordiging van vreemdelingen voor de rechtbank aangezien zij een grote groep vormden in de maatschappij en een zwakkere positie hadden, maar in dit geval is geen sprake van een lichte oververtegenwoordiging.¹⁸⁹ Ondanks dat het om kleine aantallen gaat is het nuttig om hierbij percentages te benoemen. In totaal was zestig procent van de opgepakte delinquenten een vreemdeling en veertig procent Schiedammer. Hiermee is er geen sprake van een lichte oververtegenwoordiging maar van een oververtegenwoordiging.

In Rotterdam zijn in totaal 28 niet-gevestigden, 41 migranten en 26 Rotterdammers opgepakt wegens een misdrijf tussen 1790 en 1802 binnen de genomen steekproef. Dit betekent dat migranten de grootste groep vormde, daarna de niet-gevestigden en Rotterdammers de kleinste groep delinquenten vormde. Dit is het tegenovergestelde van Schiedam. Hierbij is er aansluiting met de hypothese, opgesteld vanuit onder andere het artikel van Egmond, dat niet-gevestigden vaker en sneller werden opgepakt dan de inwoners geboren in Rotterdam zelf, aangezien ze geen stadsrechten en minder rechtsbescherming hadden.¹⁹⁰ Zodra de groep niet-gevestigden en migranten bij elkaar opgeteld worden vormden zij samen 69 delinquenten. Dat betekent dat het 73 procent van alle delinquenten van de steekproef tussen 1790 en 1802 behelst. Dit is meer dan het geschatte aantal vreemdelingen aanwezig in Rotterdam eind achttiende eeuw met 43 procent.¹⁹¹ Het is dan geen lichte oververtegenwoordiging meer zoals Lucassen en Lucassen voorspelden in hun boek over migratie in Amsterdam, maar een duidelijke oververtegenwoordiging.

Samenvattend blijkt uit bovenstaande analyse dat in beide steden sprake was van discriminatie voor de rechtbank tussen 1790 en 1802 wanneer wordt gekeken naar het aantal opgepakte delinquenten. Deze conclusie kan getrokken worden omdat in beide steden de groep vreemdelingen vaker was opgepakt ondanks dat zij een kleinere groep vormde in de

---

¹⁸⁸ Lucassen, *Immigranten in Holland*, 30.

¹⁸⁹ Lucassen en Lucassen, *Migratie als DNA van Amsterdam*, 50-51.

¹⁹⁰ Egmond, *Onderwerelden*, 149-179.

¹⁹¹ Lucassen, *Immigranten in Holland*, 28.

maatschappij. Hun fragiele situatie had kunnen zorgen voor een lichte oververtegenwoordiging maar aangezien de vreemdelingen in beide steden meer dan de helft uitmaakte van de opgepakte delinquenten is er geen sprake van een lichte oververtegenwoordiging.¹⁹² Hiermee vindt het aansluiting met de literatuur waaruit bleek dat er inderdaad sprake was van discriminatie jegens vreemdelingen in de achttiende eeuw. Het sluit tevens aan bij het eerder verrichte onderzoek omtrent dit onderwerp waar de hypothese deels op was gebaseerd. Tot slot zegt het iets over tolerantie. Het laat geen tolerant beeld zien naar vreemdelingen toe aangezien zij vaker voor de rechtbank verschenen dan Schiedammers en Rotterdammers. Dit kon betekenen dat er een vervolgingsbeleid was dat af wilde van vreemdelingen door hen vaker op te pakken. Dit was niet de enige manier en volgens Kuijpers werd het de vreemdelingen ook lastiger gemaakt om poorters te worden of om aanspraak te maken op de armenhuizen.¹⁹³ Toch waren er veel vreemdelingen aanwezig in de steden om te werken en de economie draaiende te houden. Dit sluit aan bij de verschenen literatuur over tolerantie waarbij er sprake was van relatieve tolerantie en dat wegens economische redenen vreemdelingen gewild waren.¹⁹⁴ Hierbij was echter wel sprake van gewilde en niet gewilde migranten zoals omschreven door De Munck en Winter over migratie in vroegmodern Europa.¹⁹⁵

3.3. Opgelegde straffen

Door de opgelegde straffen erbij te betrekken wordt het beeld omtrent discriminatie naar vreemdelingen toe duidelijker. Onderstaande figuren tonen de opgelegde straffen in Schiedam en Rotterdam tussen 1790 en 1802. De laatste twee kenmerken van de figuur tonen of een delinquent een combinatiestraf kreeg of een enkele straf. In maar elf procent van de opgelegde straffen werd een enkele straf gegeven in Schiedam en in Rotterdam zijn er meer enkele straffen gegeven maar nog steeds minder dan de combinatie straffen. Het is lastig om met een hedendaagse blik straffen van de vroegmoderne tijd in te delen op zwaarte. Wel kunnen kleine aannames gemaakt worden gebaseerd op de literatuur. Zo is een boete minder hoog dan een verbanning aangezien een verbanning een vrijheidsbenemende straf is. Daarnaast is verbanning uit Holland zwaarder dan verbanning uit enkel de stad en heeft de

---

¹⁹² Lucassen en Lucassen, *Migratie als DNA van Amsterdam*, 50-51.

¹⁹³ Kuijpers, *Migrantestad*, 121-137.

¹⁹⁴ Scheepers en Hagendoorn, *Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden*, 8; Lucassen en Lucassen, *Vijf eeuwen migratie*, 36-42; Ten Hooven, *De lege tolerantie*, 11-39; Gijswijt-Hofstra, *Een schijn van verdraagzaamheid*, 9-41; Moch, *Moving Europeans*, 4.

¹⁹⁵ De Munck en Winter, *Gated communities*, 1-6.

duur van de verbanning effect op de strafzwaarte. Verder blijkt uit de literatuur dat gevangenisstraffen vaker werden opgelegd aan de inheemse inwoners dan aan vreemdelingen. Vreemdelingen kregen eerder een verbanning omdat de steden dan van de vreemdelingen af waren.¹⁹⁶ Het is tevens lastig om te bepalen hoe zwaar lijfstraffen waren. Aan de ene kant kon de straf worden opgelegd in combinatie met een andere straf waardoor het in eerste instantie minder zwaar overkomt. Het was daarbij een functie van de lokale overheden om hun dominantie over het volk te tonen. Aan de andere kant kwam steeds meer kritiek op deze strafvorm wegens de afkeer tegen geweld en de openbare volstrekking ervan. Het feit dat het langzamerhand werd afschaft toont toch dat het als een zware straf werd ervaren.¹⁹⁷ Tot slot is het van belang om mee te nemen dat de soorten straffen samenhangen met het vervolgingsbeleid. Wellicht dat door vooral veel verbanningen op te leggen aan migranten er sprake was van een vervolgingsbeleid om af te komen van ongewenste vreemdelingen. Daarnaast stelt Spierenburg dat een plaatsing in een tuchthuis regelmatig niet eens werd uitgezeten. Dit sluit aan bij het punt dat het een lichtere strafvorm was dan een verbanning aangezien die wel uitgevoerd werd. Zodra de straf wel werd uitgezeten had dat een minder lange duur.¹⁹⁸ Tot slot werd een tuchthuis grotendeels als combinatie straf gegeven boven op een verbanning volgens Faber en Lombarts.¹⁹⁹ Kortom, om toch een idee te krijgen van welke groep zwaardere straffen kreeg is er enkel gekeken naar de duur van een verbanning of naar een plaatsing in het tuchthuis aangezien van deze straffen ongeveer bekend is welke zwaarder woog dan de ander. Daarbij zijn het alle drie vrijheidsbenemende straffen. Als lichtste van de drie wordt het tuchthuis meegenomen in de analyse, aangezien de delinquent dan wel in de stad kon verblijven. Daarna volgt een verbanning van minder dan tien jaar en tot slot de verbanning van meer dan tien jaar. Deze vergelijking is gedaan met het meest voorkomende delict diefstal om zoveel mogelijk delinquenten in beide steden mee te kunnen nemen in de analyse.

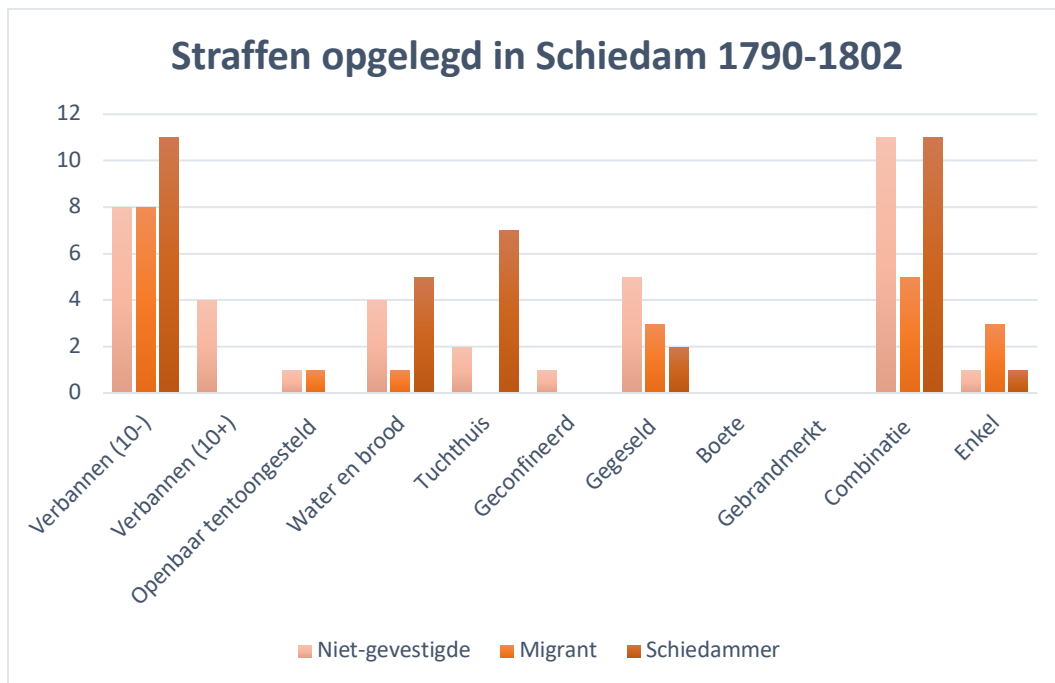
---

¹⁹⁶ Schmidt, *Prosecuting Women*, 91.

¹⁹⁷ P. Spierenburg, 'De sociale functie van openbare strafvoltrekkingen', *De Gids* (1978) 510-520.

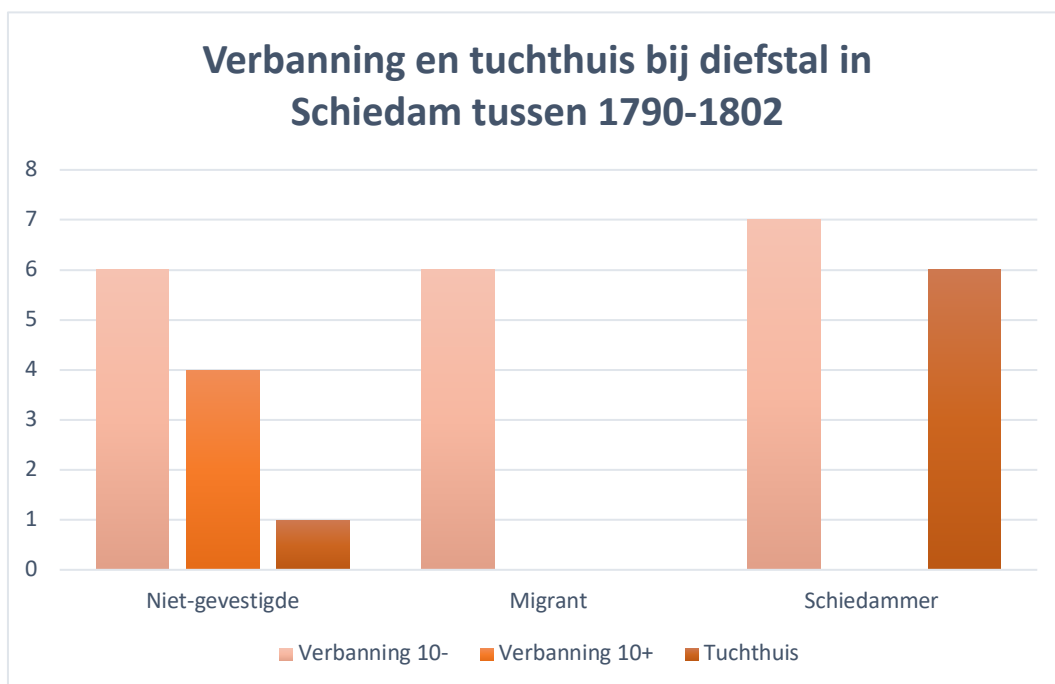
¹⁹⁸ Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam*, 191-205.

¹⁹⁹ Faber en Lombarts, *De uiteenzetting van Willem Bilderdijk in 1795*, 115-122.

Figuur 4.1 Straffen opgelegd in Schiedam (Archief Schiedam)

Bovenstaand figuur geeft een algemeen overzicht van de opgelegde straffen in Schiedam tussen 1790 en 1802 en betreft alle delicten. Zoals vermeld wordt in deze scriptie aandacht besteed aan de straffen verbanning en tuchthuis opgelegd na het plegen van diefstal. Onderstaande tabel toont deze opgelegde vrijheidsbenemende straffen bij diefstal.

Figuur 4.2 Verbanning en tuchthuis bij diefstal in Schiedam (Archief Schiedam)

Verbanning wegens diefstal werd zowel opgelegd aan Schiedammers als aan vreemdelingen. In totaal hebben zes niet-gevestigden, zes migranten en zeven Schiedammers de straf voor minder dan tien jaar opgelegd gekregen. Dit betekent dat wanneer de groep niet-gevestigden en migranten bij elkaar opgeteld worden zij een meerderheid vormden met twaalf delinquenten tegen zeven delinquenten. Daarnaast hebben vier niet-gevestigden de straf opgelegd gekregen voor langer dan tien jaar. In de figuur is zodoende zichtbaar dat de groep vreemdelingen de hoogste straffen kregen, omdat zij zowel vaker voorkwamen bij een verbanning voor minder dan tien jaar en als enige de verbanning voor langer dan tien jaar kregen. Wellicht dat dit met het vervolgingsbeleid te maken had om de ongewilde migranten zo lang mogelijk uit de stad te verwijderen. Deze verklaring kan gezocht worden in de sociaaleconomische context van de stad. Er bestond een angst voor armoede waardoor niet-gewilde vreemdelingen aan de hand van verbanning weggestuurd konden worden. Dit fenomeen is eerder verschenen in het artikel van De Munck en Winter. Daarin staat dat er sprake was in de steden van gewilde en niet-gewilde migranten.²⁰⁰ Tot slot is duidelijk geworden dat met name Schiedammers de andere vrijheidsbenemende straf van het tuchthuis opgelegd kregen en zodoende niet uit de stad werden verbannen. Enkel één niet-gevestigde kreeg dezelfde straf. Dat vreemdelingen vaker verbanningen opgelegd kregen kwam naar voren bij het boek van Schmidt.²⁰¹ Kortom, vreemdelingen in Schiedam kregen hogere straffen dan de Schiedammers wat duidt op discriminatie.

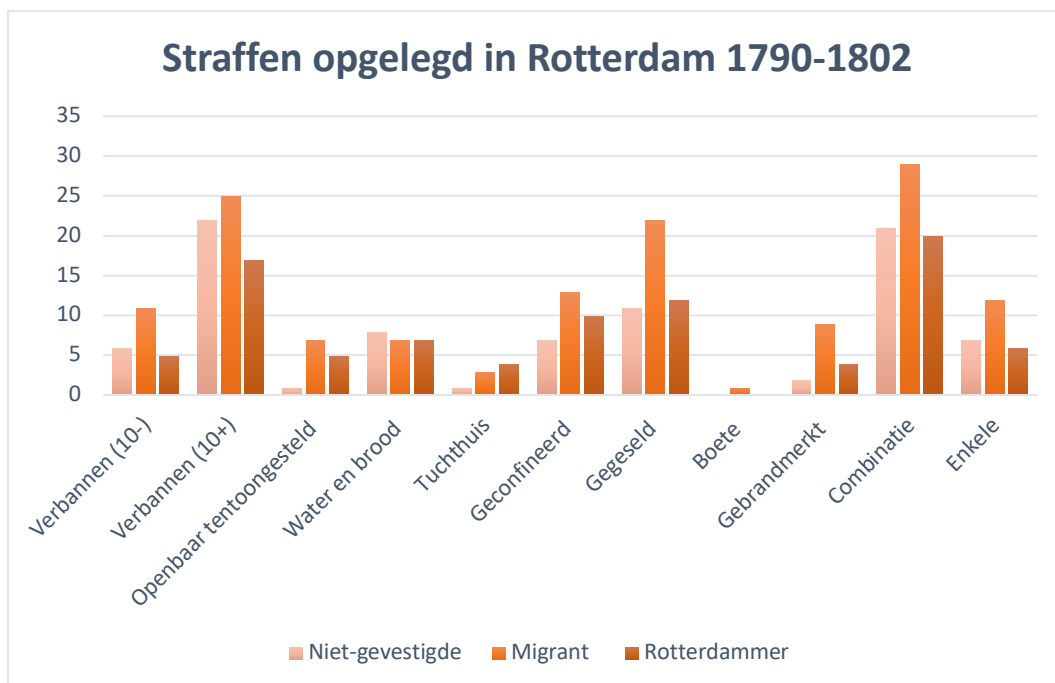
Onderstaand figuur toont de straffen van de diverse delicten opgelegd in Rotterdam tussen 1790 en 1802. Daaropvolgend is het figuur zichtbaar met de vrijheidsbenemende straffen na het delict diefstal.

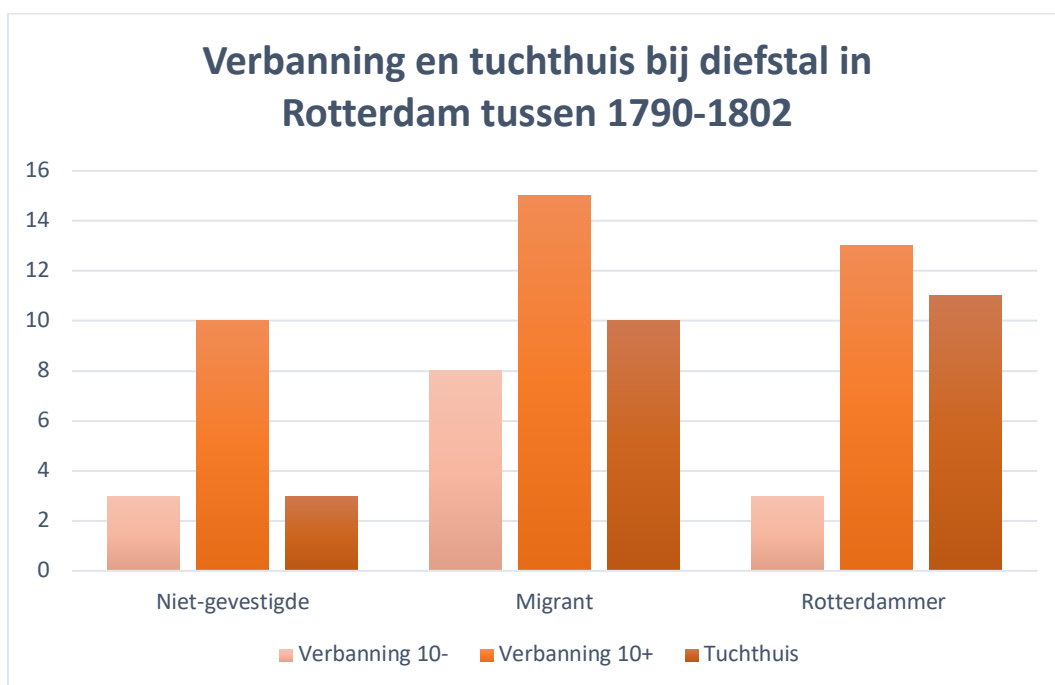
²⁰⁰ De Munck en Winter, *Gated Communities*, 6-10.

²⁰¹ Schmidt, *Prosecuting Women*, 91-106.

Figuur 4.3 Straffen opgelegd in Rotterdam (Archief Rotterdam)

Figuur 4.4 Verbanning en tuchthuis bij diefstal in Rotterdam (Archief Rotterdam)

Wat ten eerste zichtbaar wordt in de figuur, is dat het redelijk overeenkomt met Schiedam op een enkel belangrijk punt na. In Rotterdam werd de straf tuchthuis namelijk ook gegeven aan migranten terwijl in Schiedam de straf helemaal niet aan migranten toebedeeld werd. Sterker nog, zodra de groep niet-gevestigden en migranten samengevoegd worden tot de groep vreemdelingen vormden zij een meerderheid bij deze straf. Aan Rotterdammers werd de straf namelijk elf keer opgelegd en aan de groep vreemdelingen dertien keer. Ondanks dat dit maar

een klein verschil is toont het wel dat de groep vreemdelingen ook de lichtste straf van de drie opgelegd kregen. De zwaarste straf werd echter het vaakst opgelegd aan de groep vreemdelingen. Rotterdammers kregen voor diefstal tussen 1790 en 1802 dertien keer een verbanning opgelegd van meer dan tien jaar tegen 25 keer aan vreemdelingen. Dit verschil is een stuk groter en toont toch enige discriminatie jegens vreemdelingen. Net als in Schiedam kan dit verklaard worden aan de hand van het vervolgingsbeleid om van niet-gewilde vreemdelingen af te komen. Tevens kan dit betekenen dat er gewilde vreemdelingen waren die daarom het tuchthuis opgelegd kregen.²⁰² Tot slot de straf verbanning voor minder dan tien jaar. In totaal werd die straf aan drie Rotterdammers opgelegd en aan elf vreemdelingen. Een oplettende lezer heeft wellicht gezien dat bij alle straffen de groep vreemdelingen het meest voorkwam. Dit valt in lijn met de eerder gemaakte conclusie dat er meer niet-gevestigden en migranten verschenen voor de rechtbank in Rotterdam dan Rotterdammers zelf. Al met al kan worden geconcludeerd dat zowel in Schiedam als in Rotterdam de groep vreemdelingen de hoogste straffen kregen voor het delict diefstal. Aan de ene kant toont dit discriminatie jegens vreemdelingen in het algemeen maar aan de andere kant kan ook gesteld worden dat er sprake was van gewilde en niet-gewilde migranten aangezien in Rotterdam het tuchthuis tevens veel werd opgelegd aan vreemdelingen.

Het is echter belangrijk om hierbij mee te nemen dat er tijdens de oplegging van straffen rekening werd gehouden met factoren die de straf konden beïnvloeden. Ten eerste werd er gekeken naar de specifieke omstandigheden en of er sprake was van een combinatie van delicten. Ten tweede moest er genoeg bewijs zijn. Ten derde waren er praktische overwegingen zoals het hebben van een tuchthuis. Dit speelde in Schiedam en Rotterdam een minder grote rol aangezien er een tuchthuis ter beschikking was in de steden.²⁰³ Tot slot kwam het regelmatig voor dat delinquenten tijdens de verhoren benoemden dat zij het misdrijf begingen wegens armoede om strafvermindering te krijgen.²⁰⁴ Hierdoor is het lastiger om aan de hand van de opgelegde straffen harde conclusies te trekken maar in combinatie met de andere factoren uit dit hoofdstuk is er wel aansluiting gevonden waardoor de bevindingen aannemelijker zijn.

---

²⁰² De Munck en Winter, *Gated Communities*, 6-10.

²⁰³ Egmond, *Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid*, 9-20.

²⁰⁴ Van der Heijden, *Women and Crime*, 44-46.

3.4. Vergelijking Schiedam en Rotterdam

In de inleiding was de verwachting geschetst dat Schiedam en Rotterdam beide op elkaar leken als het ging om delinquenten die voor de rechtbank zijn verschenen tussen 1790 en 1802, en dat in beide steden sprake was van discriminatie jegens vreemdelingen door de rechtbanken. Uit de uitgevoerde analyse blijkt dat de steden inderdaad grotendeels overeenkwamen. Ten eerste zijn voor beide steden andere eigenschappen van de delinquenten bekeken om uit te sluiten dat zij niet daardoor werden gediscrimineerd. Zo is gekeken of het niet lag aan het feit dat een delinquent mannelijk of vrouwelijk was, of de huwelijks status een verschil maakte, welke beroepen de delinquenten hadden en tot slot, voor de migranten en niet-gevestigden specifiek, of zij vanuit Holland naar de stad waren getrokken of van buiten Holland. Het percentage mannen lag in beide steden hoger dan het percentage vrouwen en in beide steden was er geen sprake van discriminatie tegen vrouwen in het algemeen. Met name in Rotterdam is het opvallend dat vooral veel migrantenvrouwen voor de rechtbank verschenen. Dit liet de allereerste aanwijzing van discriminatie zien naar migranten toe, aangezien het aantal vrouwelijke migranten voor de rechtbank aanzienlijk hoger was dan Rotterdamse vrouwen. Bij het kenmerk huwelijks status bestond de verwachting dat meer ongehuwden voor de rechtbank verschenen aangezien zij minder verantwoordelijkheden hadden en een fragielere status bezaten. Er was geen sprake van algemene discriminatie omtrent huwelijks status aangezien er niet meer ongehuwden werden opgepakt. Voor Rotterdammers en voor niet-gevestigden was het aantal niet-gehuwden bijna gelijk aan het aantal gehuwden. Bij migranten was het aandeel gehuwden een stuk hoger wat de fragielere status van de migranten toont. Minder dan het vorige punt laat het wel een aanwijzing zien naar discriminatie jegens vreemdelingen. De uitgelichte beroepen tonen dat er veel beroepen tussen zitten waar weinig geld mee werd verdiend. Toch is het te eenzijdig om te stellen dat de delicten enkel uit armoede werden gepleegd omdat bijvoorbeeld ook geweldsdelicten aanwezig waren. Er zaten wel een groot aantal typische migrantenberoepen tussen; wat opnieuw een aanwijzing toont voor discriminatie jegens vreemdelingen. Tot slot is het verschil tussen migranten binnen- en buiten Holland uitgelicht. Hieruit bleek dat vreemdelingen grotendeels van buiten Holland kwamen, vooral in Rotterdam, en dat kan opnieuw een teken van discriminatie zijn aangezien het past bij een vervolgingsbeleid dat van niet-gewilde migranten af wil.

Naast de meer algemene kenmerken is gekeken welke delinquenten zijn opgepakt in Schiedam en Rotterdam tussen 1790 en 1802. Schiedam bestond rond 1800 voor ongeveer 35 procent uit vreemdelingen. Als er wordt gesproken van een gelijkwaardige behandeling

omtrent het rechtssysteem zou dat betekenen dat, gezien de zwakkere positie van de vreemdelingen in de stad, ongeveer 45 procent van de delinquenten verschenen voor de rechtbank vreemdeling was. Dit is echter niet het geval en de groep vreemdelingen opgepakt tussen 1790 en 1802 was groter dan de groep Schiedammers met in totaal zestig procent. Ook in Rotterdam was sprake van een oververtegenwoordiging van vreemdelingen. Rotterdam bestond voor 43 procent uit vreemdelingen in 1800 en zij vormden 73 procent van de opgepakte delinquenten. Wanneer tevens wordt gekeken naar de opgelegde straffen bij het delict diefstal bleek opnieuw dat er sprake was van discriminatie jegens vreemdelingen. Dit omdat in beide steden met name de vreemdelingen de hoogste straffen opgelegd kregen en Schiedammers en Rotterdammers vooral naar het tuchthuis moesten. In Rotterdam kregen echter ook vreemdelingen regelmatig de straf naar het tuchthuis opgelegd, maar dat kan komen door het verschil tussen gewilde en niet-gewilde migranten. Het is echter bij de straffen lastiger om te verklaren dat dit daadwerkelijk kwam door discriminatie en niet wegens het vervolgingsbeleid en andere bijkomstigheden waar rekening mee werd gehouden. Wanneer echter de overige kenmerken van de opgepakte delinquenten worden meegenomen kan er worden gesteld dat in beide steden wel degelijk sprake was van discriminatie door de rechtbank naar vreemdelingen toe. Daar bijkomend werden zij vaker opgepakt dan de Schiedammers en Rotterdammers. Blijkend uit de analyse leken de steden Rotterdam en Schiedam op elkaar ondanks dat iedere stad zijn eigen rechtspraak kende in de vroegmoderne tijd. Dit kwam voor bij het artikel van Egmond waarin zij stelt dat de fragmentatie meeviel in Holland en ongeveer dezelfde straffen werden opgelegd voor dezelfde delicten. De reden dat andere straffen opgelegd konden worden kwam meer door de bijkomende omstandigheden.²⁰⁵

---

²⁰⁵ Egmond, *Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid*, 9-20.

Conclusie

Deze scriptie heeft gepoogd een antwoord te geven op de vraag: in hoeverre werden vreemdelingen gediscrimineerd door de rechtbanken in Schiedam en Rotterdam van 1790 tot 1802? Uit de analyse blijkt dat de opgestelde hypothese klopt. De opgestelde hypothese was dat beide steden vergelijkbaar waren omtrent discriminatie door de rechtbank van 1790 tot 1802 en dat er inderdaad sprake was van discriminatie naar vreemdelingen toe. Deze discriminatie vond plaats doordat zij vaker voor de rechtbanken verschenen en zwaardere straffen kregen. Deze hypothese was opgesteld aan de hand van de gebruikte literatuur en het eerder verrichte onderzoek. De groep die het vaakst werd opgepakt en voor de rechtbank verscheen in zowel Schiedam als Rotterdam was de groep vreemdelingen. Daarnaast kregen de vreemdelingen ook de hoogste straffen opgelegd voor het delict diefstal. Tot slot zijn er andere kenmerken bekeken die aanwijzingen gaven voor discriminatie naar vreemdelingen toe. Een voorbeeld hiervan is dat er in Rotterdam vooral veel migrantenvrouwen voor de rechtbank verschenen en maar vier Rotterdamse vrouwen. Hierdoor kan er geconcludeerd worden dat vreemdelingen in beide steden inderdaad gediscrimineerd werden door de rechtbank. Wanneer de uitkomsten van de analyses los worden bekeken is het lastig om er een conclusie aan te verbinden, omdat de discriminatie op iets anders gebaseerd kan zijn zoals het hebben van een bepaald beroep. Door alle elementen echter samen te nemen blijkt toch dat er sprake was van discriminatie aangezien het een terugkomend fenomeen was. Dit heeft uiteraard een effect op de tolerantie naar vreemdelingen. Het laat zien dat er een vervolgingsbeleid was dat vreemdelingen eerder oppakten en hogere straffen gaf. Daarnaast werden er maatregelen genomen om de komst van vreemdelingen te reguleren. Zo werd Schiedam in vijf, en uiteindelijk zelfs zeven buurten verdeeld. Iedere buurt had een eigen wijkmeester die in de gaten hield wat speelde in de buurten, de inschrijvingen van de armenkamers bijhield en controleerde wie er kwamen wonen. Om de orde te bewaren konden de wijkmeesters boetes uitdelen en verbanningen opleggen. In Rotterdam werd het lastiger om het poorterschap te ontvangen en stadsrechten te krijgen, waardoor het gezien kan worden als een maatregel voor de regulering van vreemdelingen. Nieuwkomers konden alsnog komen maar dat betekent niet dat zij altijd waren gewild. Kortom, in zowel Schiedam als Rotterdam was er sprake van discriminatie door de rechtbank naar vreemdelingen toe.

Discussie

Bovenstaande analyse is zeer interessant en roept verdere vragen op. Vervolgonderzoek is hierbij mogelijk. Om te beginnen is het interessant om een vergelijking met het hedendaagse strafrecht te maken. Volgens de NOS worden jongeren met een migratieachtergrond twee tot drie keer zo vaak verdacht van een misdrijf dan jongeren zonder migratieachtergrond in Nederland. Dit wordt met name veroorzaakt door etnisch profileren. Etnisch profileren is het onterecht verdenken van een persoon op basis van zijn of haar nationaliteit, etniciteit, taal, huidskleur of geloof. De NOS benoemt hierbij echter dat er nog niet veel onderzoek naar is verricht.²⁰⁶ Rotterdam van 1790-1802 kan dus vergeleken worden met Rotterdam van 2010-2022 om te kijken wat de overeenkomsten en verschillen zijn en in hoeverre er sprake is van een verandering. Daarbij wordt zowel het historisch perspectief bekeken, wat bijdraagt aan het debat omtrent de tolerantie van Holland, als een bijdrage geleverd aan de meer hedendaagse debatten over crimmigratie. Verder is het interessant om de losse kenmerken van de delinquenten verder te onderzoeken zoals het verschil tussen migranten binnen Holland en migranten buiten Holland. Tot slot is een toevoeging van Amsterdam en Den Haag waardevol omdat die twee steden net als Schiedam en Rotterdam in de achttiende eeuw minder last hadden van de economische stagnatie en de bevolkingsgroei niet zagen krimpen zoals de andere steden in Holland. Dit maakt het beeld omtrent migratie vollediger. Uiteraard is er al onderzoek verricht naar deze steden, wat ook zichtbaar is in de gebruikte literatuur van deze scriptie, maar een vergelijking van de vier steden met elkaar is nog niet gedaan. Al met al kan er naar aanleiding van deze scriptie nog veel meer onderzoek worden verricht omdat het een aantal interessante en waardevolle punten aanhaalt.

---

²⁰⁶ Stories, 'Waarom worden jongeren met een migratieachtergrond vaker verdacht van een misdrijf?' NOS (2021) <https://stories.nos.nl/artikel/2401793> 13-08-2022.

Primaire bronnen

Heijden, M. van der, Onderzoek uit NWO-project Crime and Gender 1600-1900: a

Comparative Perspective. 10-jaarlijkse steekproef van 1750-1811. Sententieboeken nr. 16 en nr. 18, Criminele examenboeken en Besoigneboeken, Stadsarchief Rotterdam, Oude Rechtelijke Archieven.

Keurboeken 1465-1794, nr. 322, Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Stadsbestuur tot 1795, inv.nr. 291.

Oude Administratieve Keuren 1772 maart 19- 1802 april 2, nr. 3807, Gemeentearchief Schiedam, Archief van het Stadsbestuur tot 1795, inv.nr. 291.

Processtukken 1723-1811, nr. 87, Gemeentearchief Schiedam, Archief van de Gerechten van Schiedam, inv.nr. 454.

Vonnissen 1770 maart 24- 1802 december 18, nr. 88, Gemeentearchief Schiedam, Archief van de Gerechten van Schiedam, inv.nr. 454.

Literatuurlijst

Abraham, J. en J. Casteleyn, 'Rotterdamse courant', *Delpher* (1795)

https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=vredemakers&coll=ddd&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=0%7C18e_eeuw%7C&page=1&identificer=ddd:010731816:mpeg21:a0019&resultsidentificer=ddd:010731816:mpeg21:a0019&rowid=1

Aerts, R. en H. te Velde, *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Utrecht 1998).

Bent, E. van, W. Gierbergen en R. Spork, *Geschiedenis van Rotterdam. De canon van het Rotterdamse verleden in 50 vensters* (Zutphen, 2011).

Bóné, E. von, 'Terug naar een 'mediationrechter' in Nederland conform het model van Voltaire?', *Nederlands-Vlaams tijdschrift voor mediation en conflictmanagement* 20:1 (Rotterdam 2016).

Bonk, J. 'Nieuwe kaart der provincie van Holland', *Stadsarchief Rotterdam* (1739)

https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoek-en-ontdek/beeld-en-geluid/zoekresultaat-beeldgeluid/?mistart=4&mivast=184&mizig=299&miadt=184&milang=nl&misort=datum%7Casc&miview=ldt&mizk_alle=trefwoord%3ANoord-Holland

Broers, E.J.M.F.C., *Van plakkaat tot praktijk* (Nijmegen 2003).

Burg, M. van der, *Tot laste der Stadt Rotterdam. De verkoop van lijfrenten en de Rotterdamse renteniers 1653-1690* (DO Scriptie Geschiedenis UvA, Amsterdam 2002).

Canon van Leidschendam-Voorburg, 'De Bataafse Republiek 1795-1806' *Canon van Nederland* (2022) <https://www.canonvannederland.nl/nl/zuid-holland/leidschendam-voorburch/de-bataafse-republiek->

College voor de Rechten van de Mens, 'Discriminatie uitgelegd' (2022)

<https://mensenrechten.nl/nl/discriminatie-uitgelegd>

Davids, K. en M. 't Hart, *De wereld en Nederland. Een sociale en economische geschiedenis van de laatste duizend jaar* (Amsterdam 2011).

Deukeren, H. van, 'Zegt dat den honger een scherp zwaard is...' *Op zoek naar armoedecriminaliteit in de Vechtse Venen in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Utrecht 1991).

Dijk, J. van, W. Huis en P. Nieuwebeerta, *Actuele criminologie* (Den Haag 2018).

Doolaar, T., 'De Geschiedenis van Rotterdam' *Geschiedenis van Zuid-Holland* (2022)

<https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/de-geschiedenis-van-rotterdam/>

- Dorren, G., *Eenheid en verscheidenheid: de burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001).
- Dresch, N.J.M. *Inventaris van de Archief van de Gerechten van Schiedam 1386-1811* (Schiedam 2018).
- Egmond, F., 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de Noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: S. Faber eds., *Nieuw licht op oude justitie. Misdad en straffen tijde van de Republiek* (Den Haag 1989).
- Egmond, F., 'Onderwerelden: Marginaliteit en misdad in de Republiek', in: W. de Blécourt, P. te Boekhorst en P. Burke eds., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800: een historisch-antropologisch perspectief* (Heerlen 1992).
- Egmond, F., *Underworlds. Organized crime in the Netherlands 1650-1800* (Cambridge 1993).
- Egmond, F., 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de Vroegmoderne Nederlanden, *BMGN- Low Countries Historical Review* 116:1 (2001).
- Erfgoed Zuid-Holland, 'Geschiedenis van Schiedam' *Geschiedenis van Zuid-Holland* (2022) <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/geschiedenis-van-schiedam/>
- Faber, S. en R. Lombarts, 'Een rechtshistorische uiteenzetting over de uitzetting van Willem Bilderdijk in 1795' *Documentatieblad Achttiende eeuw*, 38 (2006) https://www.dbnl.org/tekst/_doc003200601_01/_doc003200601_01_0013.php
- Feijst, G. van der, *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam 1975).
- Garland, D., *Punishment and Modern Society* (Chicago 1990).
- Gijswijt-Hofstra, M. 'Een schijn van verdraagzaamheid. Proeven uit vijf eeuwen Nederlands verleden', in: M. Gijswijt-Hofstra eds., *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989).
- Heijden, M. van der, 'Crime and Gender 1600-1900: a Comparative Perspective', *Universiteit Leiden Research Project* (2012-2017) <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/humanities/crime-and-gender-1600-1900-a-comparative-perspective>
- Heijden, M. van der, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in Holland 1600-1800* (Amsterdam 2014).
- Heijden, M. van der, *Women and Crime in Early Modern Holland* (Leiden 2016).
- Historiek, 'Schiedam in het oog hebben- Herkomst van de uitdrukking' (2021) <https://historiek.net/schiedam-in-het-oog-hebben-herkomst-uitdrukking/123548/>
- Historisch genootschap Rotterdamum, 'Hoe Rotterdam ontstond: tijdlijn' (2022)

<https://www.rotterdamum.nl/over-rotterdamum/onstaansgeschiedenis/>

- Hofman, E., *Dikwijls bespied. Sociale controle onder burens in het achttiende-eeuwse Kortrijk* (Kortrijk 2013).
- Hooven, M. ten, 'De lege tolerantie- inleiding: Op zoek naar een nieuwe inhoud voor verdraagzaamheid', in: M. ten Hooven eds., *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (Amsterdam 2001).
- Inventaris van het archief van de Baljuw en Hoge Vierschaar van Schieland, 1586-1811, 'Beschrijving', *Nationaal archief* (2022)
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/3.03.08.223>
- King, P., *Immigrant Communities, the Police and the Courts in Late Eighteenth and Early Nineteenth-Century London* (Suisse 2018).
- Kloek, E., *Wie hij zij, man of wijf. Vrouwengeschiedenis en de vroegmoderne tijd* (Hilversum, 1990).
- Koster, M. en H. Reinke, 'Policing Minorities', in: A. Johansen en P. Knepper eds., *Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice in Europe and North America, 170-1945* (Oxford 2016).
- Kuijpers, E., *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005).
- Laar, P. van de, T. de Nijs, J. Okkema en A. Oosthoek, *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998).
- Lans, N., *Schiedam bouwt op jeneververleden. Een wandeling door de tijd* (Schiedam 2007).
- Lucassen, L. en J. Lucassen, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).
- Lucassen, J. en L. Lucassen, *Migratie als DNA van Amsterdam 1550-2021* (Amsterdam 2021).
- Luiten van Zanden, J.L. en T. de Moor, 'Mensen en economie in de Gouden Eeuw', *Leidschrift/ Dynamiek en stagnatie in de Republiek. Vroegmoderne overlevingsstrategieën* 23 (2008).
- Mak, G., *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam 1999).
- Meeteren, A. van, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum 2006).
- Moch, L.P., *Moving Europeans, Migration in Western Europe since 1650* (Indiana 2003).
- Moor, T. de, 'Inleiding. Eendracht maakt macht/ de rol van instituties voor collectieve actie in de vroegmoderne samenleving' *Leidschrift* 25:2 (2010).

- Munck, B. de en A. Winter, *Gated Communities? Regulating Migration in Early Modern Cities* (Antwerpen 2012).
- Nationaal Archief, 'Baljuwschappen en baljuwsbenoemingen in Holland 1392-1805' (2022)
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/baljuwschappen-en-baljuwsbenoemingen-in-holland-1392-1805#collapse-102079>
- Obdeijn, H. en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).
- Ockerse, B., *Jeneverstad Schiedam. De toenemende migratie in Schiedam aan het einde van de achttiende eeuw* (Werkstuk Geschiedenis UL, Leiden 2019).
- Onderzoeken, 'Baljuwschappen en baljuwsbenoemingen in Holland 1392-1805', *Nationaal archief* (2022)
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/baljuwschappen-en-baljuwsbenoemingen-in-holland-1392-1805#collapse-102079>
- Parlement.com, 'Bestuur in de Bataafs-Franse tijd 1795-1813' (2022)
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxtm/bestuur_in_de_bataafs_franse_tijd_1795
- Quintens, T., *Humanisering van het strafrecht op het einde van de achttiende eeuw. Een toetsing aan de rechtspraak in Gent* (MA scriptie rechten UG, Gent 2011).
- Rechterlijke Archieven van Rotterdam: colleges van schout, schepenen en commissarissen, 'Rechtspraak en rechtelijke colleges te Rotterdam', *Stadsarchief Rotterdam* (2022)
<https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoek-en-ontdek/adresboeken/zoeken-in-adresboeken/?mivast=184&mizig=210&miadt=184&miaet=1&micode=15&minr=56066750&miview=inv2&milang=nl>
- Rijckheyt, 'Bestuur (17^e en 18^e eeuw)', *Centrum voor regionale geschiedenis* (2022)
<https://www.rijckheyt.nl/cultureel-erfgoed/bestuur-17e-en-18e-eeuw>
- Roodenburg, H., 'Naar een etnografie van de vroegmoderne stad: 'De gebuyrten' in Leiden en Den Haag', in: P. te Broekhorst en P. Burke eds., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850: een historisch-antropologisch perspectief* (Heerlen 1992).
- Schadee, N., *Een rijk geheugen. Geschiedenis van Rotterdam 1270-2001* (Rotterdam 2002).
- Scheepers, P.L.H. en A.J.M. Hagendoorn, *Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden* (Nijmegen 1991).
- Schmidt, A., *Overleven na de dood. Weduwen in Leiden in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001).
- Schmidt, A., *Prosecuting Women. A Comparative Perspective on Crime and Gender Before the Dutch Criminal Courts, c. 1600-1810* (Leiden 2020).

- Scholten, P., M. Crul en P. van de Laar, *Coming to Terms with Superdiversity* (Rotterdam 2019).
- Schoor, A. van der, 'Burgers uit Bohemen. Enkele aspecten van migratie naar Rotterdam in de achttiende eeuw op basis van poorterboeken', in: P. van de Laar, T. de Nijs, J. Okkema en A. Oosthoek eds., *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998).
- Schoor, A. van der, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle 1999).
- Spaans, J., *Een wel verzorgde oude dag. Hoffjes in de Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd* (Utrecht 2003).
- Spierenburg, P. 'De sociale functie van openbare strafvoltrekkingen', *De Gids* 141 (1978) 510-520.
- Spierenburg, P., *The Spectacle of Suffering. Executions and the Evolution of Repression: From a Preindustrial Metropolis to the European Experience* (Cambridge 1984).
- Spierenburg, P., 'Veranderende visies op misdaad en straf', *Groniek* 114 (1991).
- Stadsarchief Rotterdam, 'Gemeente Rotterdam' (1830)
https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoeken/resultaten/index.xml?mizk_all=De%20driehek%20van%20rotterdam&mizig=299
- StatLine, 'Verdachten; delicten, geslacht, leeftijd en migratieachtergrond' CBS (2022)
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81947NED/table?fromstatweb>
- Steensma, H., *Straffen door de eeuwen heen. De beul, het tuchthuis en de gevangenis* (Den Haag, 1982).
- Stories, 'Waarom worden jongeren met een migratieachtergrond vaker verdacht van een misdrijf?' NOS (2021) <https://stories.nos.nl/artikel/2401793>
- Storm, E., *Hoe ieder een, volgens zijne sexe, zich behoorden te gedraagen. Genderrepresentaties is een Nederland etiquetteboek uit de achttiende eeuw* (BA scriptie Geschiedenis UU, Utrecht 2019).
- Tillaar, J.E.C.P., *Scherprechters in de negentiende eeuw. Onderzoek naar de maatschappelijke status van Bossche scherprechters in de negentiende eeuw* (MA scriptie UN, Nijmegen 2016).
- Voorde, J. ten, *Recht tot straffen* (Amsterdam 2015).
- Vries, J. de en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste rond van moderne economische groei* (Amsterdam 1995).
- Wit, A. de, *Leven, werken, geloven in zeevarende gemeenschappen. Schiedam, Maassluis en Ter Heijde in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2008).

Woude, A.H.M., van der, J.P. van der Leun en J.A. Nijland, 'Crimmigration in the Netherlands', *Law & Social Inquiry* 39:3 (2014).